ڕەخنەی ناڕەختە

د. ئەورەحمانی حاجی مارف

بەرگی یەکەم

کەساس جەبباری
بەچاپی گەیاندووە و بلاوی کردووەتەوە

سلێمانی - ١٩٩٨

ڕەخنەی ناڕەخنە

د. ئەوڕەحمانی حاجی مارف

بەرگی یەکەم

کەساس جەبباری
بەچاپی گەیاندووە و بڵاوی کردووەتەوە

سلێمانی - ١٩٩٨

دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم
یارمەتی لەچاپدانی داوە

ڕوونکردنەوەیێک

کاکە ئەوڕەحمانی دۆستی دێرین و برای فرە ئازیزم ، نامەیێک و دەستنووسێکی ئەم نامیلکەیەی بۆ ناردم .... لە نامەکەیدا سکاڵای ئەوەی کردبوو ، کە ئەم بەرهەمەی ، نەک تەنیا کاتێ زنجیرە وتارێک بوو ، کۆسپ و تەگەرەی سەیر و سەمەرەیان هێناوەتە ڕێی بڵاوکردنەوەی ، تەنانەت دەمێکیش ویستوویەتی دوو ئەڵقەی لە شێوەی نامیلکەیەکدا لێ چاپ بکا ، مال ئەوەشیان نەداوەتێ ... بۆیە ناچار فۆتۆکۆپی کردووە و ناردوویە بۆ چەند دۆستێکی نزیکی و بۆ چەند دڵسۆزێکی زمانی کوردی ، تا لەم نووسینەشی بێ بەشیان نەکات .

منیش کە یەکێ بووم لەوانەی دانەیێک لە فۆتۆکۆپیی دەستنووسەکەی بۆ ناردبوون ، بۆ ئەوەی توانیبێتم ڕازە و خزمەتێکی چکۆڵەی کەلە ستەمدیدەکەم بکەم و زام و برینی دڵی هاوڕێ خۆشەویستەکەیشم ساڕێژبکەم ، بێ ئەوەی پرس بەکاکە ئەوڕەحمانی برادەری ئازیزم بکەم ، بڕیارم دا ئەم بەرهەمەی بە چاپ بگەیەنم و بیدەی سەرپاکی خوێنەرانی هێژای پێ ڕوون بکەمەوە . ئومێدەوارم لێم ببوورێ و دڵی خۆیم لێ زویر نەکا ، چونکە بابەتی ڕۆشنبیری ، کە بڵاوکرایەوە دەبێ بە موڵکی هەموان .

کەمال جەبباری

وتەیێك

ئەم بەرهەمە ، كە لە بنچینەدا شەش ئەڵقەیە ، دەبوو لە گۆڤاری « رۆشنبیری نوێ »دا بڵاوبكرێتەوە .. بەڵام ، لەبەر ئەوەی هەندێ گیروگرفتی هێنرایە رێ ، بەو نیازەی بیكەمە كتێبێك ، وەرمگرتەوە .. بەداخەوە بڵوی كەم دارایی ئێستام ، ئەو ئاواتەمی لەبار برد .. جا ناچار جارێ وا دوو ئەڵقەی (یەكەم و پێنجەم) پێكەوە دەبەستم و بەم ناميلكەيە پێشكەشی گشت دڵسۆزێكی زمانی كوردی دەكەم و ، ئەوەكەیشی بۆ دەرفەتێكی دی .

ئەورەحمان

ڕەخنەی ناڕەختە[1]

لەتەك ئەو ڕەخنانەی لە وتاری « كاربەولێن كردن بەپێی ڕۆناڵ »ی مامۆستا محەمەد مەعرووف فەتتاحم گرتبوو[2] ، گازندەی ئەوەشم لێ كردووە ، كە لەبەر هەر هۆیێك بووبێ ، ناوی بەشێكی زۆری ئەو سەرچاوانەی نەبردووە ، كە پێوەندیی ڕاستەوخۆیان بە لێكۆڵینەوەكەی ئەوەوە هەیە و كەڵكی زۆری لێوەرگرتوون ..[3] هەر بەو بۆنە و سۆنگەیەوە ، وام بە باش و دروست زانی ، ئەو گلەیی‌یە ڕەوایەی چەند جار بەرەو ڕوو دەربارەی وەرگرتن و ناونەبردن ، لە د . وریای برام كردبوو و ئەویش خۆی نەدەكردە خاوەنی ، بهێنمەوە بیری و داكۆكی‌و بەرگری‌یش لە پێڕەو و بەرنامەو ڕێبازی لێكۆڵینەوەی زانستی بكەم .. جا لەو ڕووەوە لە پەراوێزی ژمارە (٤) دا ئەوەم كردووەتە نموونە ، كە كاكە وریا بە هەندێ كەرەستەی لاپەڕە (٥٦ ـ ٥٧)ی كتێبی « چەند حەشارگەیێكی ڕێزمانی كوردی » (١٩٧٦)ی مامۆستا مەسعوود محەمەد ، كورتە وتارێكی پێكەوە ناوە و بە ناوی باسێكی فۆنۆلۆجی »یەوە بڵاوی كردووەتەوە[4] .

د . وریا بۆ شاردنەوەی ئەو ڕاستی‌یە و خەڵەكردنی ئەو

١ـ ڕەختە = توند و تۆكمە و ساغ ، خۆگرتە و قایم ، بێ‌خەوش ..

٢ـ د . ئەوڕەحمانی حاجی مارف ، وتاری كاربەولێن كردن بەپێی ڕۆناڵ و چەند سەرنجێك ، گۆڤاری « ڕۆشنبیری نوێ » ، ژ ١٣٩ ، بەغدا ، ١٩٩٧ ، ل ٨ـ١٦

٣ـ هەمان سەرچاوە ، ل ١٢ـ١٣

٤ـ هەمان سەرچاوە ، ل ١٥ـ١٦

●

بانگی حەقە ، هەوڵی داوە بە هەندێ وشەی قەبە بەری ڕۆژ بە

بێژنگ بگرێ .. گوایا ئەم بەهێی پەیڕەوە تازەکانی زمانەوانی کاردەکاو ئەوڕەحمانیش ڕێبازی سلکاری تەقلیدی گرتووە و لە لێکۆڵینەوەکەی ئەو نەگەیشتووە .. ئەمە و چەند شتێکی دی سەیر و سەمەرەی کردوومەتە وتارێک - « ڕەخنەی ناڕەخنە » و لە ژمارە (١٤٠)ی گۆڤاری « ڕۆشنبیری نوێ »دا بڵاوی کردوومەتەوە[٥] .

بەر لەوەی وەڵامی ئەو وتارەی بدەمەوە ، کورتە گەشتێک بە چەند وتارێکیدا دەکەم ، تا پەردە لەسەر ڕاستی هەڵدەمەوەو تەمومژی چەند ساڵە بڕەوێنمەوە و نیشانی خوێنەری کوردی هێژای بدەم ، کە کارو کردەوە ، هەڵسوکەوت .. ی زاناو زانست پەروەر بەو جۆرەی د . وریا ڕاست و پەسەند و ڕەوا نییە .. لە کۆتاییشدا دەگەینە ئەنجامێک ، ئەوەی دەربارەی وتاری « ڕەخنەی ناڕەخنە » دەیڵێم ، بە سانایی و ئاسانی لێوەوەربگیرێ .

• • •

لە وتاری « یاسایێکی فۆنۆلۆجی »ی د . وریادا[٦] ، تەنانەت بەشێک لە نموونەکانی مامۆستا مەسعوود بە کەمێ دەستکارییەوە دەبینرێن . بەوێنە : « بووم بە ئەندازیار - بوومە ئەندازیار » (ل ٥٤)ی مامۆستا مەسعوود ، لای د . وریا تەنیا وشەی (ئەندازیار)ی کراوە بە (مامۆستا) : « بووم بە مامۆستا - بوومە مامۆستا » (ل ٥١ ، س ٣) . یاخود نموونەی « تۆم کرد بە وێنەگر - تۆم کردە وێنەگر »ی کتێبی « چەند حەشارگەیێکی ڕێزمانی کوردی » ، لە وتاری « یاسایێکی

(٥) د . وریا عومەر ئەمین ، ڕەخنەی ناڕەخنە ، گۆڤاری « ڕۆشنبیری نوێ » ، ژ ١٤ ، بەغدا ، ١٩٩٧ ، ل ٢٢-٢٤ .

(٦) د . وریا عومەر ئەمین ، یاسایێکی فۆنۆلۆجی ، گۆڤاری « ڕۆژی کوردستان » ، ژ ٦٦ ، بەغدا ، ١٩٨٤ ، ل ٥١-٥٢ .

فۆنۆلۆجی ـدا كراوە بە : د كردم بە پیلو ـ كردمە پیلو (ل ٥١ ـ س٣) .

مامۆستا مەسعود لە كۆتایی لاپەڕە (٥٤)دا ئەوەی یادداشت كردووە ، كە بەشێك لە كردارەكان هەڵناكرن (ە) كەیان بگۆڕێ بە پێشبەند . هەرچی د . وریاشە لە كۆتایی لاپەڕە (٥١)دا ئەو دەربڕینەی پاش وپێش خستووە و وتوویە : بەشێك لە كردارەكان هەڵناكرن پێشبەندیان لەگەڵدا بێت و بە هۆی (ە)وە دەردەبڕرێن . وبڕای ئەوە ، ئەو سێ نموونەیەی د . وریا هێناوێتیەوە ، دوانیان زۆر لەوانی مامۆستا مەسعوودەوە نیزیكن :

د . وریـــا	مامۆستا مەسعوود
خستمە ناو دۆڵابەكەوە	خستمە خوارەوە
ڕشتمە سەر ئەرز	كەوتە سەر زەوی
... هتد	

جێگەی ڕەخنە و گلەیی‌یە ، كە د . وریا بێ قووڵبوونەوە و گەڕان و سۆراخ ، زۆر جار زانیارییكی ناتەواو دەكاتە یاسایێكی سەرلەبەری زمانی كوردی .ئەوەتە لەم وتارەیەدا وتوویە : ئەگەر ڕەگی كردار بە كۆنسۆنانت كۆتایی هاتبێ .. (وو) دەبێ بە (ۆ) .. ناردوومانە ـ ناردۆتە ، ڕۆیشتووە ـ ڕۆیشتۆتە ، بووە ـ بۆتە .. (ل ٥١ ـ س٢) .

ئەگەر د . وریا بیوتایە ، تەنیا لە سلێمانی و چەند ناوچەیێكی كەمی دی ، ئەم دیاردەیە دەبینرێ ، ئەوە ڕەخنەی نەدەهاتە سەر . جا كە زۆربەی زۆری كورد هەر (وو) بڵێن و زووش ناوچەی سلێمانی نەیكردبێتە (ۆ)و تەنانەت ئەمڕۆش كەسانێكی زۆریان ئەو گۆڕانەی بەسەردا نەهێنن ، ئیتر د . وریا چۆن ئاكامی ئەو بێئاگاییەی خۆی دەكاتە ئەو یاسا گشتییە .. بۆ

ئەوەی ئەو وتانەی منیش هەر قسەی ڕووت نەبن ، وا چەند بەڵگەیێك دێنمەوە :

پەیدابوونی ئەو (ۆ)یە شتێکی نوێیە .. ئەوەتە نالی (بـۆتە) نالی و دەڵێ (بووەتە) :

ئەو غاری یارە ئێستە پڕ ئەغیارە ، یا ئەخۆ
هەر غاری یارە ، یا بووەتە غاری مار و موور[7]

بۆ مەشقی عیشقی زوڵفی نیگار و نیگارشی
(نالی) لە خامەدا بووەتە شاهی طوڕڕەنووس[8]

د . جەماڵ نەبەز ، کە خەڵکی شـاری سلێمانییـە ، لە کتێبی « زمـانی یەکگـرتووی کـوردی » (بامبێـرگ ، ١٩٧٦)دا تێکڕا شێوەی (وو)ی بەکارهێنانەوە . بۆ نموونە لە (پێشەکی)دا ، نووسیویە : « هاتووەتەوە » (ل ٥ ـ د ٤) ؛ « کەوتووەتە » ، ل ٥ ، د٤) ؛ « کـردووەتە » (ل ٦ ، د ٢) .. و نـەینـووسیـوە : (هاتۆتە وە) ؛ (کەوتۆتەوە) ؛ (کردۆتەوە) ..

قووڵنەبوونەوە ، بـەردەوام د . وریا بـەرەو هەڵە دەبـات . ئەوەتە وێڕای ناڕاستیی باسی کێشەی (وو)و (ۆ) ، لە زۆربەی کێشەکانی دی ئەم وتارە یـەك پەڕەیـیـەدا ، ڕوون و ئاشکـرا نادروستی دەبینرێ . بەوێنە :

١ـ نووسیویە : « .. ئەوانەی کە پرپبۆزیشنەکەیان (بە)یەو ناوەکەی دوای چەمکی (کەسی) پێوەبێ » (ل ٥١) .. لێرەدا ژمارە (٣)ی لەسەر (کەسی) داناوە و لە پەراوێـزدا وتوویـە : « ناو چەمکی کەسی تیـا بێ وەك کەرەسـەیێکی سیمانتیکی .. ئـەو

(٧) دیـوانی نالی ، لێکـۆڵینەوە و لێکـدانەوەی مـەلا عبدالکـریمی مدرس و فـاتح عبدالکریم ، بەغدا ، ١٩٧٦ ، ل ١٩٥ .
(٨) هەمان سەرچاوە ، ل ٢٤٠ .

نلوانه ئەگرێتەوە کەسێ بنوێنێ .. وەك (ئازاد ـ برا ـ ئەوە .. هتد) (ل ٥٢) .

لە نموونەی سێیەمدا : « کردم بە پیلو ـ کردمە پیلو » . ڕاستە وشەی (پیلو) مەفهوومی کەسیی تێدایە ، بەڵام بە ئاسانی دەتوانین دەیان وشە بخەینە جێگەی (پیلو) ، کە مەفهوومی کەسیی تێدا نەبێ وەك :

کردم بە خۆڵ	کردمە خۆڵ
کردم بە پڵاو	کردمە پڵاو
کردم بە شلە	کردمە شلە
کردم بە خانوو	کردمە خانوو
کردم بە بازاڕ	کردمە بازاڕ
کردم بە باخ	کردمە باخ
کردم بە کراس	کردمە کراس
کردم بە وتار	کردمە وتار
کردم بە کتێب	کردمە کتێب
کردم بە سەرین	کردمە سەرین
کردم بە ماست	کردمە ماست
کردم بە پەنیر	کردمە پەنیر
کردم بە علامەت	کردمە علامەت
کردم بە دەرگا	کردمە دەرگا
کردم بە پەنجەرە	کردمە پەنجەرە

.. هتد

تەنانەت بۆ نموونەی دووەم : (بووم بە مامۆستا ـ بوومە مامۆستا)و یەکەم : (بەخشیم بە ئەو ـ بەخشیمە ئەو)یش ، لەبریتی (مامۆستا)و (ئەو) دەشێ چەندین وشەی ئەوتۆ دابنرێن ، کە مەفهوومی کەسییان تێدا نەبێ . وەك :

بووم بە عیبرەت — بوومە عیبرەت
بووم بە پەند — بوومە پەند
بووم بە نموونە — بوومە نموونە
بووم بە خۆڵ — بوومە خۆڵ
بووم بە کەلاک — بوومە کەلاک
بووم بە سینەما — بوومە سینەما
.. هتد .

بەخشیم بە وڵات — بەخشیمە وڵات
بەخشیم بە کوردستان — بەخشیمە کوردستان
بەخشیم بە نیشتمان — بەخشیمە نیشتمان
بەخشیم بە سروشت — بەخشیمە سروشت
بەخشیم بە گەردوون — بەخشیمە گەردوون
.. هتد .

وتاری ناوبراو بە هەموو ئەو وەرگرتن و خەوش و ناتەواوییەوە ، پاش دوو ساڵێک چەند دێڕێکی بۆ کراوەتە پێشەکی و ، وتاری « یاسای دەرکەوتنی (ر) ش»[9] بە پاشکۆ ، کە ئەمیش هەندێ بیروڕای دییە لە کتێبەکەی مامۆستا مەسعوودەوە (بێ ئەوەی ئاماژەی بۆ بکرێ) وەرگیراوە و بە ناوی « پاشبەندەکان »وە لە بەرگی پازدەهەمی « گۆڤاری کۆڕی زانیاری عیراق ـ دەستەی کورد »دا بڵاوکراوەتەوە[10] .

بەداخەوە ، ئەو چەند دێڕەی لە سەرەتاوە زیادی کردووە ، نەک هەر زۆری قسەی ڕووتە ، بەڵکو ڕاستیش نییە . بەوێنە . کە

---

(٩) د . وریا عومەر ئەمین ، یاسای دەرکەوتنی « ر » ، گۆڤاری « ڕۆژی کوردستان » ، ژ ٧٢ ، بەغدا ، ١٩٨٦ ، ل ١٩ـ٢٠ .

(١٠) د . وریا عومەر ئەمین ، پاشبەندەکان ، « گۆڤاری کۆڕی زانیاری عیراق ـ دەستەی کورد » ، بە ١٥ ، بەغدا ، ١٩٨٦ ، ل ١٨٢ـ١٩٤ .

دەڵێ : « بە شێوەیێکی گشتی هەموو ئەوانەی باسی پێشبەندیان کردووە لەسەر ئەم شەشە پێکهاتوون (بۆ - بە - لە - تا - وەك - بێ) (ل ١٨٢ ، د ٥-٦) . سەیریش ئەوەیە لە کۆتایی ئەم وتارەیدا « ڕێزمانی ئاخاوتنی کوردی » (١٩٧٦) ی کۆڕی زانیاری کوردی وەك سەرچاوە داناوە ، کەچی لە لاپەڕە (٣٠٥-٣١١) ی ئەو بەرهەمەدا بە دوور و درێژی باسی جیاوازیی دیاری کردنی ژمارەی پێشبەند لای نووسەرانی ڕێزمانی کوردی کراوە . بەوێنە ، ئەوە وتراوە ، کە مامۆستا سەعید صدقی کابان (بۆ ، تا ، لە ، بە) - واتە (چوار پێشبەند) ی یادداشت کردووە (ل ٣٠٥ و ٣١٠) ، مامۆستا تۆفیق وەهبی لە کتێبی (دەستووری زمانی کوردی)دا سێ پێشبەندی (لە ، ی ، ی)و حەوت (بە ، بێ ، پێ ، تا ، تێ ، بۆ ، وەك)یش لە فەرهەنگەکەیدا (ل ٣١٠) . مامۆستا نووری عەلی ئەمین « بۆ ، بە ، لە ، تا ، هەتا ، هەتاوەکو ، هەتاکو ، تاکو ، ی وەصفی و ئیزافە ، بزوێنی (ە) دوای کاری وەك چووە بازاڕ - هەروەها ئامرازی (وە) بە واتای (بە) ، وەك ، وەکو ، هەروەکو ، پێ ، لێ ، تێ ، لەسەر ، بەبێ ، لەبەر .. هی تریش لەم شێوەیە » (ل ٣١١) .. هتد .

لە نمایشی کارەکانی ئەو سێ زانایە و ئەوانی دیدا جیاوازییەکی گەورە لە دیاری کردنی پێشبەندەکاندا بەدی دەکرێ ، کەچی د . وریا دەڵێ : « هەموو .. لەسەر ئەم شەشە پێکهاتوون » .. بەڵێ د . وریا نەك هەر خۆی ماندوو نەکردووە چاوێك بە کاری نووسەرانی ڕێزمانی کوردیدا بگێڕێ ، بەڵکو هێچێکیشی کاتی نەداوە بە خوێندنەوەی ئەو چەند لاپەڕەیەی بەرهەمی لیژنەی زمان و زانستەکانی کۆڕ ، تا بزانێ چەند جیاوازییەکی زۆر لەو کێشەیەدا هەیە .. ئەم تەنیا تەماشای ئەو لاپەڕەیەی کردووە ، کە لیژنەی ناوبراو شەش پێشبەندی پەسەندکردووە و ئەمەی لێبووە بە هەموو نووسەران ..

ئەوەی پتریش سەرنج ڕابکێشێ ، ئەوەیە کە ئەو لە بڕگەی (١ـ٢)دا وتبێتی : « لە ڕێزمانی کوردیدا کێشەیەکی زۆر لەسەر دەستنیشان کردنی پێشبەندەکان Preposition و ژمارە و ئەرکیان هەیە » ل ١٨٢) . ئیتر چۆن پاش سێ بڕگە شتێکی دی بۆ بەو وتانەی خۆی دەڵێ و دەنووسێ : « هەموو لەسەر ئەم شەشە پێکهاتوون » (ل ١٨٢ ، د ٥ـ٦) . ئەدی جیاوازیی زمانی ئەو دوو گوتەیەی ، کە نێوانیان سێ بڕگەیە ، دەبێ لە ڕووی تیۆریی زانستییەوە چۆن هەڵسەنگێنرێ ؟ ..

ئەو بیروڕا نوێیانەش ، کە لە کتێبی ناوبراوی مامۆستا مەسعوود محەممەدەوە بۆ ئەم وتارە وەرگیراون ، بەتایبەتی پەیدابوونی ئەو (ێ)یەیە لە کردارەکانی وەک (دامێ ، ئەدەمێ ، دانێ ..)دا دەبینرێ (بڕوانە : ل ٥٥ـ٥٧)ی کتێبەکەی مامۆستا مەسعوود محەممەد و ل ١٨٥ـ١٨٩ی وتارەکەی د . وریا) .

ئەو وتاری « یاسایێکی فۆنۆلۆجی یەی پاش دوو ساڵێک چەند دیڕێکی بۆ کرایە پێشەکی و هەندێ بیروڕای دی لە کتێبەکەی مامۆستا مەسعوود محەممەدەوە (بێ ئەوەی ئاماژەی بۆ بکرێ) وەرگیرا و بە ناوی « پاشبەندەکان »ەوە بلاوکرایەوە و لە سەرەوە کەمێک لێی دواین . ساڵی (١٩٩٦)یش بەشێکی خرایە نێو وتاری « لە یاسا دەنگییەکانی زمانی کوردی »ەو لە ژمارە (١٣٨)ی گۆڤاری « ڕۆشنبیری نوێ »دا سەرلەنوێ چاوی بە دنیا هەڵهێنایەوە .. (بڕوانە : ل ١٩ـ٢٠) .

ئەم وتارەی « لە یاسا دەنگییەکانی زمانی کوردی »[11] بریتییە لە باسی سێ یاسای فۆنۆلۆجیی زمانی کوردی :

١ـ« یاسای دەرکەوتنی (ڕ) » ، کە دە ساڵ پێشتر ـ واتە ساڵی

---

(١١) د . وریا عومەر ئەمین ، لە یاسا دەنگییەکانی زمانی کوردی ، گۆڤاری « ڕۆشنبیری نوێ » ، ژ ١٣٨ ، بەغدا ، ١٩٩٦ ، ل ١٨ـ٢١ .

١٩٨٦- دوو جار لە ١ - ژمارە (٧٢)ی گۆڤاری « ڕۆژی کوردستان »[12] و ب - بەرگی پازدەهەمی « گۆڤاری کۆڕی زانیاری عیراق - دەستەی کورد »دا[13] بڵاوی کردووەتەوە[14] .

٢- « پاسای دەرکەوتنی (ت) ، کە ساڵی ١٩٨٤ لە ژمارە (٦٦)ی گۆڤاری « ڕۆژی کوردستان »[15] و ساڵی ١٩٨٦یش لە « گۆڤاری کۆڕی زانیاری عیراق - دەستەی کورد »دا[16] ڕۆشنایی بینیوە .

ئەم دوو پاسە زووتر بڵاوکراونەتەوە و ئێمەش پێشتر لێیان دواین . دەمێنێتەوە بابەتی سێیەمی وتارەکە ، کە « پاسای دەرکەوتنی (ی) یە .

بەتایبەت بۆ ئەم دوا بەشە ، بەدڵ کلەیی لە د . وریای برام دەکەم ، چونکە ، کارێکی کردووە ، دوور لە کلت داب و نەریتێکی زانستانە .. باسی ئەوەی کاتی دوو بزوێن دەکەونە پاڵ یەک ، یان (ی) لە نێوانیاندا دەردەکەوێ ، یان یەکێک لە بزوێنەکان دەتوێتەوە ، دەیان ساڵە لە لایەن زمانەوانانی کوردەوە لێی کۆڵراوەتەوە ، کەچی تازە د . وریا باسی دەکا و پەنجە بۆ کاری هیچ کەسیش ڕاناکێشێ .

جا وتارێک ، کە بریتی بێ لە باسێک ، دەیان ساڵ بەر لە ئێستا لە

---

(١٢) بڕوانە : پەراوێزی ژ ٩

(١٣) بڕوانە : پەراوێزی ژ ١٠

(١٤) چەند جارێک ، کە لە دەزگا کوردییەکانەوە وتاری د . وریایان بۆ دەناردم تا هەڵیسەنگێنم ، دەمبینی تەنیا لاپەڕەی یەکەمی (ئەویش کە چەند دێڕێکی درشت بوو) بە خەتی خۆی بوو و ئەوی دی خەتی قوتابییەکی بەشەکە (بەتایبەتی ئازاد ..)نهێنی وکەیتی ئەمەش ، ئەوەیە ، وتارێکی بڵاوکراوەی دەدایە قوتابییەک بۆی بنووسێتەوە و خۆیش بۆ ئەناسینەوە و چاوپەستکردن ، سەرەتاییەکی چەند دێڕی بۆ دەنووسی .

(١٥) بڕوانە : پەراوێزی ژ ٦ .

(١٦) بڕوانە : پەراوێزی ژ ١٠

لایەن چەندین زمانەوانەوە لێی کۆڵراوەتەوە ، ج خزمەتێکی زمانی کوردی دەکا و کەڵک و بایەخی چییە و بەتایبەتیش گەر پەردەی ڕەشی لابێ بەسەر کاری ئەو زانایانەی لە ڕێگای ساخکردنەوەی کێشە جۆربەجۆرەکانی زمانی کوردیدا شەونخوونییان کێشاوێ .

زۆر دوور ناڕۆم ، تەنیا دەگەڕێمەوە بۆ بیست ساڵ بەر لەو وتارەی د . وریا ، کە لە دووەم خاڵ باسی (چەند خاسیەتێکی زمانی کوردی)ی کتێبی « زمانی کوردی لەبەر ڕۆشنایی فۆنەتیکدا »[٣٣] ، کە وتراوە :

« لە زمانی کوردیدا دوو پاشگر دەنگی بزوێن لەپاڵ یەکدا ناتوانن بێن .

لەبەر ئەوە زۆر جار لە نێوان دوو دەنگی بزوێندا نیمچەبزوێنێک (ی - Y) ، (و - W) پەیدا دەبێ ، پاشگر بزوێنێکیان تێ دەچێ . وەک :

١ - پەیدابوونی نیمچەبزوێن :

بەوێنە کاتێ ئامرازی کۆ (ان) دەخرێتە سەر وشەیەک کە کۆتایی بە بزوێنی (ا ، ۆ ، ێ ، ی) هاتبێ ، لەو دەمە نیمچەبزوێنی (ی - Y) پەیدا دەبێ .. وەک :

برا + ی + ان = برایان

چەقۆ + ی + ان = چەقۆیان

دێ + ی + ان = دێیان

ڕێوی + ی + ی = ڕێوییان

. . . . .

(١٧) د . ئەورەحمانی حاجی مارف ، زمانی کوردی لەبەر ڕۆشنایی فۆنەتیکدا ، ل ١٩٧٦ .

ب) تێچوونی بزوێن :
بەتایبەتی (ە) کە بزوێنێکی دیکەی دێتە پاڵ تێدەچێ

لە حاڵەتی کۆدا ـ واتە لە (ان) خستنەسەر وشەدا ، وەک :
بەران = بەرە + ان
کاتێ ئامرازی (ەکە)ی ناساندن دەخرێتە سەر وشەیەک ، وەک :

بەردەکە = پەردە + ەکە

پارەکە = پارە + ەکە

... » (ل ٤٥ـ٥٦) .[18]
دواتریش ، ساڵی ١٩٧٩ لە چەندین لاپەرەی بەشی یەکەمی بەرگی یەکەمی کتێبی « رێزمانی کوردی »دا[19] کە باسی پێوملکانی نیشانەکانی کۆ و ناسیاوی‌و نەناسیاوی .. بە ناوەوە کراوە ، کێشەی پەیدابوونی (ی ـ y) ، یان تێداچوونی بزوێن

---

(١٨) دەربارەی ئەو یاسا فۆنۆلۆجی‌یە ، بەتایبەتی لەو سەرچاوانەی خوارەوە و هەندێکی دیدا زانیاری بەرچاو دەکەوێ .
أ ـ ق . کوردۆ ، دەستووری زمانی کوردی (بە کەرەستەی دیالێکتی کرمانجی ژووروو و خواروو) ، مۆسکۆ ، ١٩٧٨ ، ل ٧٣ .
ب ـ ع . بەکۆ ، بەشە دیالێکتی کوردی تورکمەنستان ، مۆسکۆ ، ١٩٦٢ ، ل ٢٤ .
ج ـ ك . ئەیووبی و ئی . سمیرنۆڤا ، دیالێکتی کوردی موکری ، لێنینگراد ، ١٩٦٨ ، ل ١٩ .
د ـ د . نەسرین فەخری و د . کوردستانی موکریانی ، رێزمانی کوردی (بۆ پۆلی یەکەمی بەشی زمانی کوردی زانکۆی سەلاحەددین) ، ١٩٨٢ ، ل ٤٩ـ٥٠ ، ٥٦ ... و هەندێکی دی .
(١٩) د . ئەورەحمانی حاجی مارف ، رێزمانی کوردی ، بەرگی یەکەم (مۆرفۆلۆژی) ، بەشی یەکەم (ناو) ، بەغدا ، ١٩٧٩ .

لێکـدراوەتـەوە . بـەوێنـە ، بـڕوانـە لاپـەرە (١٤٨ـ١٤٩ ، ١٨٩ـ١٩٤ ، ٢٠٠ـ ٢١٠) ..

د . وریاش وتوویە : « .. ئەگەر دوو بزوێن کەوتنە پاڵ یەک ، بە شێوەیێکی گشتی (ی) لە نێوانیان دەردەکەوێ

مامۆستا + ان ــــ مامۆستایان

چەقۆ + ەکە ــــ چەقۆیەکە

ڕێ + ەکە ــــ ڕێیەکە

...

لە هەندێ حاڵەتدا یەکێ لە بزوێنەکان دەتوێتەوە و پێویست بە (ی) ناکات .

... » (ل ٢٠ـ٢١) .

ئەوەتە ئەوەی د . وریا وتوویە ، هەر ئەوەیە کە پێشتر لە کتێبی « زمانی کوردی لەبەر ڕۆشنایی فۆنەتیکدا » باسکراوە . تەنانەت نموونەکانیشی بڕێکیان هەمان نموونەی ئەو سەرچاوەیەن و بڕەکەی دیکەی لە بەشی یەکەمی بەرگی یەکەمی کتێبی « ڕێزمانی کوردی »دا[٢٠] هەن . لێرەدا ئەوەش دووپات دەکەمەوە ، کە لە چەندین لاپەرەی ئەم کتێبەشدا ، کاتێ باسی پێوەلکانی نیشانەکانی کۆ و ناسیاوی و نەناسیاوی .. بە ناوەوە کراوە ، کێشەی پەیدابوونی (ی) یان تێداچوونی بزوێن لێکدراوەتەوە .

د . وریا لە لیستەی سەرچاوەکانیدا نە ناوی ئەو کتێبەی ئەورەحمانی حاجی مارف بردووە و نە بەرهەمی دی بەدادشتکردووە .. کەچی تەنیا و تەنیاسێ کورتە وتاری خۆی بە سەرچاوە داناوە .. هەرچی لە کۆتایی وتاری « یاسای دەرکەوتنی

---

(٢٠) هەمان سەرچاوە .

(ر) ، شدایە[٢١] . سەرنجی خوێنەر تەنیا بۆ بەرهەمێکی خۆی ڕادەکێشێ و دەڵێ (بۆ دەوری بەرکاری ڕاناوە لکاوەکان سەیری ئەم وتارەم بکەن : ڕێزمانی ڕاناوی لکاو - گۆڤاری کاروان ، ژ ٨ (١٩٨٣) . ل ٦٨-٧٤ . وەك بڵێی لەو بارەیەوە هیچی دی نەنووسرابێ .

• • •

ئەگەر د . وریا ئاگا و خەبەری لەو بەرهەمە ، دیار و بەرچاوە زانستییەی مامۆستا مەسعوود محەمەد نەبووبێ ، ئەوە بایەخ نەدانە بە بەری ڕەنجی ئەمها و هاوکاری . خۆ بێتو بە لێکۆڵینەوەیەکی بێبەهای لە قەڵەم دابێ ، ئەوە گلەیی و گازندەی پتر دێتە سەر .. بەداخەوە ، هۆو سۆنگە ؛ نیاز و مەبەست ؛ دۆز و مەرام هەرچییەك بێ ، ئەو دیاردە دزێوە نابەجێ و نادروستە . دیار و ئاشکرا لە زۆرانی و زۆربەی نووسینەکانی د . وریادا ڕەنگی داوەتەوە . بەوێنە لە وتارێکی دووساڵ لەمەوبەریدا ، کە بە ناوی « لێڵ لە زمانی کوردیدا »[٢٢] بڵاوی کردووەتەوە ، هەزار جار گەرەکی ئازادبێ ، ناوی ئەوەی نەبردووە . بەندە بیست و دوو ساڵێك لەمەوبەر لە لاپەڕە (١٤-١٩)ی کتێبی (وشەی زمانی کوردی)دا[٢٣] ، بە ناوی « وشەی هاوبێژ »ەوە لە هەمان کێشەی زمانی کوردی دواوە .. بەڵام حەیف و مەخابن ، بە چ ڕەوا و هەقێك ، بە کام ئینساف و ویژدانێك ، نامە ماجستێرە تێروتەسەلە زانستییەکەی مامۆستا

---

(٢١) سەرچاوەی ناوبراو ، یاسای دەرکەوتنی (ر) .. ل ٢٠

(٢٢) د . وریا عومەر ئەمین ، لێڵ لە زمانی کوردیدا ، گۆڤاری « ڕۆشنبیری نوێ » ، ژ ١٣٦ ، بەغدا ، ١٩٩٥ ، ل ٦٦-٦٩ .

(٢٣) د . ئەورەحمانی حاجی مارف ، وشەی زمانی کوردی ، بەغدا ، ١٩٧٥ .

فەتتاحی مامە عەلی[24] ، کە د . وریا خۆی یەکێک بووە لە ئەندامانی وتوێژ و هەڵسەنگاندنی و وا بە سووک و ئاسانی پەردەپۆشی کردووە و لێی شاردووینەتەوە .
جا دیسان مەبەست و نیازی د . وریا ، یان شێوە و شێوازی ، رێگە و رێبازی نووسینەکانی ، هەرچییەک بێ ، من سەری خۆم و خوێنەری پێوە نایەشێنم و تەنیا بە کوردی و بە کورتی ، بێ سێودوو ، بانگی هەق دەدەم و دەڵێم : زۆربەی کەرەستەی وتاری (لێل لە زمانی کوردیدا)ی د . وریا لە نامەکەی مامۆستا فەتتاح مامەوە وەرگیراوە .
کەلو ، فەرموون با کورتە کەشتێک بە هەردوو بەرهەمەکەدا بکەین :
مامۆستا فەتتاح یەکەم نووسەری کوردە ، وشەی (لێل ، هاودەنگ ..)ی کردبێتە زاراوەی زمان . ئەوەتە لەسەر بەرگی نامەکەی و کەلێک لاپەرەیدا زاراوەی (هاودەنگ) دەبینین .. لە سەرناوی (ل ٥٦)و چەند شوێنێی دیدا زاراوەی (لێل)مان بەرچاودەکەوێ .. هتد .. بەڵێ ، وتارەکەی د . وریاش بە ناوی (لێل ..)یەوەیە ، واتە زاراوە پەسەندکراوەکەی مامۆستا فەتتاحی وەرگرتووە و لە سەرجەمی وتارەکەیدا دەیڵێت و دەیڵێتەوە و خۆیشی لێ بێدەنگ کردووە . لە ناوەراستی ستوونی (ل٦٧)یشدا زاراوەی (هاودەنگ)ی بەکارهێناوە ، کەواتە پەیرەویی مامۆستا فەتتاحی کردووە ، بێ ئەوەی نە بە چاک و نە بە خراپ ناوی بێنێ .
بەشی سێیەمی نامەکەی مامۆستا فەتتاح بە ناوی « هاودەنگ لە ئاستی مۆرفۆلۆجی و سینتاکسدا »وەیە : « ١ـ هاودەنگ لە ئاستی مۆرفۆلۆجیدا » (ل ٦٣ ..) ، « ٢ـ هاودەنگ لە ئاستی

---

(٢٤) فتاح مامە علی ، هاودەنگ لە زمانی کوردیدا ، نامەی ماجستێر ، زانکۆی سەلاحەددین ، ١٩٨٩ .

سینتاکسدا » (ل ٨٠ ...) . د . وریاش له دێڕی دووەمی وتارەکەیدا وتوویە : » دوو جۆری لێ دەست نیشان کراوە » و » ١ـ لێڵی مۆرفۆلوجی » (د ٣) و » ٢ـ لێڵی سینتاکسی » (د . ٤) .

لێرەدا تەنیا زاراوەی (لێڵ) لە جێی (هاودەنگ) دانراوە و کەسێکی لە من کوتوکوێرتریش هەست بەو وەرگرتنە دەکات .

لە خەرمانی بە بەرەکەتی ئەو وشە و ڕستانەی مامۆستا فەتتاح کردوونیە بەڵگەی لێکدانەوەکەی ، لە هەر لایەکەوە لوێچێنە و مشتێکی لێ هەڵگیراوە و لە وتاری (لێڵ لە زمانی کوردیدا) چێنراوە . ئەوەی مامۆستا فەتتاح لە (ل ٥٩)دا نووسیویە : » ... ئەم ڕستەیە .پێیدەخورێت .. دوو واتای هەیە : ١ـ » قاچی دەخورێت ، ٢ـ دەتوانێ خواردنەکە بخوات.. » . د . وریاش لە ستوونی دووەمی (ل ٦٨)دا دەڵێ : » ڕستەی (پێی دەخورێ) ئەم سێ واتایەی هەیە :

١ـ قاچی (وەک خواردن) دەخورێ ، ٢ـ قاچی (وەک هەست و ئازار) دەخورێ ، ٣ـ دەتوانێ بیخوا » . لێرەدا شوکرانە بژێری دەوێ ، کە مانایێکی لێ زیادکردووە .

تەنانەت هەندێک لێکۆڵینەوەی مامۆستا فەتتاح ، کە بەلای منەوە هەڵەن و بەسەند نین ، د . وریا بێ بیرکردنەوە وەری گرتوون . ئەوەتە لاپەڕە (٥٦) ی نامەکە ، کە بە سەرباسی » هاودەنگ و لێڵی واتایی » دەست پێ دەکات ، لە یەکەم دێڕیدا نووسراوە : » کەڵێ وشە و فرێز لە زماندا واتایێک زیاتر دەبەخشن .. » . د . وریا لە یەکەم دێڕی وتارەکەیدا دەڵێ : » لێڵی لە زماندا ئەوەیە دەربڕینێک زیاتر لە مانایێک ببەخشێ . » .

بێ گومان ، د . وریا نەک هەر نەدەبوو ئەو دەربڕینەی مامۆستا فەتتاح بەو ناتەواوییەوە وەربگرێ و ناویشی نەبا ، بەڵکو وەک مامۆستایێک پێویست بوو لە سەرەتادا ستایشی بکردایە و پاشانیش دەستی بگرتایە و ڕێگای ڕاستی نیشان بدایە .

لەکەرد . وریا کەمێک خۆی ماندوو بکردایە ، هەڵبەت دەمەکەوتە ئەو هەڵەیەوە و لە کێشەی لێڵیی زماندا (هاودەنگ ـ Homonym) و (فرەواتا ـ Polysemantic)ی لەیەک جیادەکردەوە .

ناچار وا بەندە بە کورتی ئەو ئەم و مزە دەرەوێنینەوە :

(وشەیێک) ، یان (دەربڕینێک) ، کە لە ماناکانیان زیاتر بەخشی ، لە زانستی زماندا (هاودەنگ ـ Homonym) نین ، بەڵکو (فرەواتا ـ polysemantic)ن .

هەرچی (هاودەنگ)ە ، بەو وشانە دەوترێ ، کە لە وتن و نووسیندا وەک یەکن ، بەڵام واتایان جیایە . بۆ وێنە ، ئێمە کە دەڵێین : (دبیر » ـ هزر ، فکر ، بیروهۆش) ، یان(د بیر » ـ چاڵاو ، بئر ـ عەرەبی) ئەمە وا ناگەیەنێ ، کە (بیر) دوو مانای هەبێ ـ واتە (فرەواتا) بێ ، بەڵکو دوو وشەن ، کە تەنها لە وتن و نووسیندا وەک یەکن ، ئەگینا لە واتا و پەیدابووندا جیاوازن . بۆخود وشەی (« ئازار » ـ ژان ، ئێش ، ئێشی ئەندام) ، کە وشەیێکی کوردییە ، زۆر دوورە لە(« ئازار » ـ مانگی مارت) ، کە وشەیێکی کوردی نییە و لە پەیدابوون و دروستبووندا سەرچاوەیێکی دی هەیە .

بۆ زانیاریی زیاتر و پتر وردبوونەوە ، با بڕوانینە (ئازا) ـ کورد پێنج وشەی هاوبێژی (ئازا) بەکاردێنێ :

١ـ (ئازا) : لە ئاوێستادا (ئەزامي)یە .

ا) بوێر ، بەجەرگ ، جامێر ، جوامێر ، جەسوور ، دلاوەر ، دلێر ، کەڕنەس : نەترس ، ئەگیت ، میرخاس ، ڕەشید ، مەرد . مرۆی مەرد و بوێر لە ژیان و کاری ڕۆژانە و جەنگو شەڕدا بۆخود گیانداری چاونەترس و دڕ :

« نییە دمخلّم لە شانامە و مەصالی ، غەیری ئەم نوکتە
کە کوشتەی بەندی تۆیە هەر کەسێ ئازاد و ئازا بێ »

(نالی ، ل ٥٩٨)

« لە پێشا خاکی مە لانەی پڵنگ و شێری ئازا بوو
ئەمێستا مار و مێروو ، گورگ و ڕێوی لێی دەکەن سەیران »

(حاجی قادری کۆیی ، ل ٩١)

« مڵندووی سەرخەرێک بشکێنە لە لام
ئێشکت ئەگرم ، مەترسە ئازام »

(پیرەمێرد ، ل ٤٢١)

« کەلیکی و ئازا و سەربەست
بە بلوێری ئازادی مەست »

(گۆران ، ل ٢٢٨)

« بەختیاری بۆ کەسێکە خۆی لەبیرچێ بۆ گەلی
دانەنیشێ ، تێ بکۆشێ ، مەرد و ئازا هەڵکەوێ »

(ئیحسان فوئاد ، ل ٢٠)

« ئەو پەرچەمە پەرێشانەی
بە وێنەی دوو هەڵۆی ئازا
کە دەیڕوانێ
ڕاست لانەی دڵی پێ دەزانێ »

(بێهلو ، ل ١٩)

ئیدیۆم :

ئازا کۆ و ئازا مەیدان = واتا هەی لە گوندا ئازا ، ئەوە مەیدان .. بۆ هاندانی یەکێک دەوترێت ، کە بە قسە تەواو بێت و لە کرداردا سست بێت .

ب ـ بە مەجاز : چابووک ، چالاک ، چوست ، بەتاو ، بەگوڕ ، خۆشڕەو ، خێرا ، گورجوتوند ، بەتەو ، بەپەیت .. لە (ئاوێستادا : ئازوو ، ئاسوو) .. مرۆ یان گیانداری بەکار و لەش سووک لە بەجێ هێنانی کاردا .. بەوێنە دەوترێ :

شیروان ئازا کەوتە ڕێ و دەمە و ئێوارە گەیشتەوە گوندەکەی خۆیان

٢ـ (ئازا) :

کورتکراوەی (ئازاد) ە و لە کرمانجیی ژووروودا زۆر بەکاردێنرێ .

« تو دەوونی عەمرێ ڕەنگین
ب دلی شا ، فکرێ ئازا »

(شکری حەسەن ، ل ١٩)

« ئو ل ورا ما ئازا و هێسا
وی وەختەکێ نەدی زۆر زەختیا ئاغا »

(عەمەری جەلال ، ل ٣٦)

٣ـ (ئازا) :

ا ـ بەکاڵ ، ساخ ، ساغ ، سلخلەم ، بێخەوش ، بێعەیب ..
دژواتای : (بووت ، بووچ ، بووچەڵ ..) ە
گوێزی ئازا = گوێزی ئازا ئەوەیە بەکاڵ بێ و کاکڵەکەی بە دەرببێت و توێکڵ تەنک بێ .

ئیدیۆم :

وەك گوێزی ئازابە = واتە ساغ و بێخەوشە

ب ـ ساخ ، ساغ ، نەشکاو ، باش ، چاك ..

دژواتای : (نەخۆش ، شکاو ، عەیبدار ..)ە

٤ـ (ئازا) :

لە لوڕیدا واتای (بەهێز .. بەتوانا ..) دەگەیەنێ

لە (ئاز = هێز) و پاشگری (ـا) پێکهاتووە

٥ـ (ئازا) :

لە (اعضاء)ی عەرەبییەوە واتە : ئەندام ، ئەعزا .. ئـەندامی لەش . کورد، ئەم وشەیەی لە قاڵبی کۆوە وەرگرتووە ، کەچی بۆ تاك بەکاری دێنێ . کاتێك کۆی دەکاتەوە ، وشەی وەك (هەموو ، گشت ..)ی دەخاتە پێش : (هەموو ئازام ، گشت ئازای) .

« دەستێکی خستبووە سەر مشتوی خەنجەرەکەی ، هەموو لەشی ئەجووڵایەوە ، هەروەها خوێن لە هەموو ئازای ئەباری »

(لە خەوما ، ل ٤٨)

«هەر ئازام پەی وێش شین و زایشەن

لاڵە و ناڵەی سەخت زام کاریشەن »

(مەولەوی ، ل ٣٢٧)

«جـروسکەییکی ئـازاری تر لە بـاڵێوە بـەرەو هەمـوو ئازای ئەندامی کەوتە گەشت »

(پەشێو حەسەن ، سێبەرێ .. ل ٤١)

« گەشت ئاڵزای بەدمەنی
لەتلەت و کون بووە »

(تۆفیقی چەلی زادە ، ل ١٠٥)

« گرتیان و بە بڕلەقە ئاڵزای ئەندامیان شکاند » (هەمان ، ل ٢٨)

هتد ..

کەواتە دەبێ بزانین ، کە (ئاڵزا) یەک وشە نییە و پێنج مانای هەبێ ، بەڵکو پێنج وشەن و هەر یەکەیان سەربەخۆیە و خاوەنی ڕێ و بنەچە و تایبەتێتی خۆیەتی . شایانی باسە ، کە فەرهەنگنووسانی وڵاتە پێشکەوتووەکان و هەندێک لە زانا کوردەکان (تۆفیق وەهبی و ئەنوەری کوردۆ و چەرکەزی بەکۆ و زەبیحی و تا ڕادەیەک گیوی موکریانی) لە بەرهەمەکانیاندا ئەو جۆرە وشانەیان بە یەک وشە دانەناوە و تێکەڵیان نەکردوون و لە یەک جیایان کردوونەتەوە و سەرلەنوێ وەک وشەی سەربەخۆ بە خەتی ڕەش نووسیویانتەوە و ژمارەیان بۆ داناون ، وەک لەو شێوەیەی سەرەوەدا لە وشەکانی (ئاڵزا)دا نیشانمان‌دا .

ئەوجا با بزانین (فرەواتا ـ Polysemantic) بە چی دەڵێن :
مەبەست لە زاراوەی فرەواتا ، ئەوەیە وشەیەک خاوەنی چەند مانایەک بێ و ئەو مانایانەش لە یەک نزیک بن . بەوێنە :

ئاوران
١ ـ زستانەوار ، گەرمەسێر ، قشلاخ ، جێ ژیانی کۆچەر لە زستاندا ، بنکەی ژیانی زستانەی کۆچەران . ٢ ـ لەوەڕگا ، لەوەڕگە ، بژوێن ، زەمەند ، چیمەن ، مێرگ ، گیلجاڕ ، پاوان .. زەویی پڕ گیا و لەوەڕ ٣ ـ دەشت ، تەختان ، تەختانی ، تەختایی .. زەویی بێ‌گرد و تەپۆڵکە ٤ ـ گۆشتەزەوی ، نەرمان .. زەویی بێ بەرد و نەرمەنیشک و ساز و لەبار ، کە بۆ

کشتوکاڵ دەستبدات ه- چۆڵ ، بیـابان ، دەشتودەر ، سـارا ، هەردە .

له فەرهەنگدا ئەو واتایانه بە دوا یەکدا ڕیزدەکرێن و بە ژمارە جیادەکرێنەوە . بەمەش سنوور لە نێوان ماناکانی یەک وشەدا دادەنرێ و بەکارهێنانی فەرهەنگ ئاسان دەکرێ .

زۆر جار ئەوەش بەدی دەکرێ ، کە وشە فرمواتاکە ، وێڕای مانای ڕاستەوخۆ ، مـانای نـاڕاستەوخـۆ (تیان - مجـاز) یشی هەبێ . وەک

ئاراوێز :

١- ئەو شوێنەی بەرداش ئاردی لێوە دەخاتە قوڵکەئاشەوە ..
٢- ئەو شوێنـەی ئاردی لە لێـواری بەرداشـەوە تێ‌دەڕژێ ٣- مـەجاز : ١ / دەمـوکات ، دەمودوو ، دەمـوپل ، دەمـوکاوێـژ .. بریتی‌یە لە دەواری (بواری) دەمی قسەکـەر - واتە شێـوە و تەرزی قسەکردن و ئاخـاوتنی ب) قسەی پـڕوپووچ ، وتـەی بێ‌سەروبەر .

ئـەو چـەنـد دێـڕەی لەبـارەی وشـەی (هـاودەنـگ) و (فـرمولتا)وە تـۆمارمکـرد ، بێ‌گـومـان ئـاستی (واتـانـاسی)و (مـورفۆلۆجی) دەگـرێتەوە . هـەرچی ئـاستی (سینتاکس)ی ئەو بابەتەیە درێـژەپێدانی دەوێ ، بـۆیە بـۆ دەرفەتێکی دی هەڵدەگرم .

لێرەدا بە پێـویستی دەزانم ، ئەو ڕاستییـەش بخەمـە پێش چاو ، کە ئەو جۆرە خـەوشە تـەنیا لە چـەند شـوێنێکی کەمی کارەکەی مامۆستا فەتتاحی ماڵەدا دەبینرێ ، بەڵام زێدە ڕۆیی نییە ، ئەگەر بڵێم لای د . وریا تەواو کاریگەرە ، بەتایبەت لەو شوێنانەدا زەق و زۆپ بەدەردەکەون ، کە بۆ کوێرکردنـەوەی سەرچاوەکە نموونەیەک دەگۆڕێ بە نموونەیەکی دی - واتە لە جێی نموونەیەکی لەبار و ڕەوانی مامۆستا فەتتاح ، نموونەیەکی

ناڵەبار و ناڕەوان دادەنێ .

بەوێنە ، مامۆستا فەتتاح شەش هاودەنگی (دا)ی ڕیزکردووە و ماناى هەر یەکێکیانی ڕاست لێکداوەتەوە (ل ٧٣ـ٧٤) . بە باشی سێ وشەی (بەڵەک)ی هاودەنگی کردووەتە نموونە (ل ٧٤) . پێنج وشەی (ها)ی لێکداوەتەوە و نیشانی داون ، کە هاودەنگن .. و گەلێکی دی .. هەرچی ئەو چەند نموونە کەمەی د . وریایە بەشێکیان (فرەواتا)ن ، نەک (هاودەنگ)و سەرباری ئەوەش مانایان باش لێکنەدراوەتەوە :

نموونەی یەکەمی - (ڕواندن) لە هێڵکاری یەکەمیدا دوو واتای بۆ دیاری کردووە (١ـچاندن ؛ ٢ـڕەوانەکردن)و لە ژێر خودی (ڕواندن)یشدا (هێنانەدی ، جێبەجێکردن)ی نووسیوە (ل ٦٦) . ڕاست وایە بڵێین دوو وشەی (ڕواندن) هەیە . یەکەمیان فرەواتایە و بەم مانایانە دێت . (١ـچەقاندنی ڕیشە و شەتڵ ، جێبەجێکردنی کار) . هەرچی دووەمەکەیانە ، یەک واتای هەیە : (وەدەرنان) .

بۆ نموونەی دووەمی - (بار) ، دوو واتای لێکداوەتەوە : (١ـ بارەدارێک ، ٢ـ بارێکی ناڵەبار) . ئەگەرچی ئەو مانایانە ڕاستن ، بەڵام ، لە زمانی کوردیدا چەند وشەیەکی هاودەنگی (بار) هەن و هەر یەکەشیان چەند واتایەکیان هەیە .. هەرچەندە مامۆستا هەژاری موکریانی لە فەرهەنگی ، هەنبانە بۆرینەدا وەک وشەی هاودەنگی جیانەکردوونەتەوە ، بەڵام ئەوەتە ، ئەو هەموو واتایەی بۆ (بار) یادداشت کردووە :

بار :

١ـ ئەوەی لەسەر پشتی بارەبەری دادەنێن ، ٢ـ ڕەخی ئاڵێ (ژێربار) ، ٢ـپڕ و زۆر : (ڕووبار) ، ٤) داب و ئاسایی : (دنیاکە لە باری خۆی نەماوە) ، ٥ـ تاوان و قەرەبوو : (من باری جگی

خۆم لە تۆ دەوێ) ، ٦) ڕاستی و دروستی : (پیاوێکی بێ باڕە) ، ٧) کار و کردە (تاوانبار ، گوناهبار) ، ٨) قرتماغەی سەر لێو : حەمدی چی یە نالی کە بێ ملچە کەفارەت (نالی) ، ٩) ئەرك و ڕەنج : (ئەمان چەند بارت گرانە) ، ١٠) شوغڵ (خەریکی کاروباری خۆمم) ، ١١) بۆخ و سپیایی سەر زمان : (زمانم باری گرتووە) ، ١٢) نەخۆشی : (بیمار و لەش بە بارم) ؛ ١٣) تۆل ، پیزە ، پز ، بێچووی ناو زگ : (پوورە حەبێ باری هەیە) ، ١٤) بەخت و هات (بابلیەکی بار کەوتووم بۆم نایە ؛ ١٥) ساز و تەیاری ؛ ١٦) وێنە » (ل ٣٩) .

جا ئەگەر د . وریا چاوێکی بە فەرهەنگە کوردییەکاندا بگێڕایە ، یان هیچ نەبێ پرسی لە کوردیزانێک بکردایە ، ئەوە وا (بار)ی (لەبار) نەدەبرد .

سێیەم نموونەی کە وشەی (لادان)ە دوو مانای « ١- تێنەپەڕ (ئازاد لایدا)و ٢- تێپەڕ (ئازاد شتێکی لادا) » (ل٦٦) هیچ دوو وشە نین و لە بنەڕەتدا هەر یەك وشەیە و بەڵام دوو واتا دەگەیەنێ .. کەواتە دوو وشەی هاودەنگ نین و یەك وشەی فرەواتایە .

... هتد

مامۆستا فەتتاح لە چەند شوێنێکی نامەکەیدا ئەوەی یادداشت کردووە . کە هەندێ لێڵ لە نووسیندا دەرناکەوێ و لە وتندا دەردەوێتەوە (بڕوانە : ل ٥ ، ١٠-١١ ، ٧٠ ..) و چەندین نموونەی بۆ کردووەتە بەڵگە .. د . وریاش دەڵێ : « هێز لە نووسیندا دەرناکەوێ[25] بۆیە ئەگەر بەتەنیا بەرچاو کەوت بە لێڵی لە قەڵەم دەدرێ .. لە وتندا لێڵییەکەی نامێنێ . نموونەی تری ئەم جۆرە (برایەتی ، وردە .. هتد) » (ل ٦٧ ، س ١) . وێڕای ناونەبردنی سەرچاوە ، خۆزیا بۆ لێکدانەوەی نموونەی

---

(٢٥) لە زمانی کوردیدا دەردەکەوێت .

دووەم - (وردە) ، کەلکی لە فەرهەنگە کوردییەکان وەردەگرت ، تا وا بە سانکاری (وردە)ی نەدەخستە پێش چاو .

بێ لایەنانە نەدان بەوەدا دەنێم ، کە کارەکەی مامۆستا فەتتاحی مامە کوردییەکەی لەوی د . وریا ڕەوانتر و پاراوترە ، پێناسە و لێدوانەکانی ڕوونتر و تەواوتر و زانستییانەترن ، نموونە و بەڵگەکانی جوانتر و دروستتر و تێروتەسەلترن .. لە ڕووی چەشنێتییشەوە دە ئەوەندەی ئەوی د . وریا دەبێ .. ئێدی گەر بەندە ئەو هەموو بەراوردەش بە درۆ هۆنیبێتەوە ، خۆ ئەوە هەر دەمێنێتەوە ، کە نووسەری وتاری « لێڵی لە زمانی کوردیدا » ، دەبوو وەک سەرچاوەیێک ناوی نامەکەی مامۆستا فەتتاحی مامە بەرێ ! .

د . وریا لەم وتارەیدا درێغی نەکردووە و لە چەند شوێنێکی دیکەشەوە کەرەستەی ئامادەی وەرگرتووە و بە هیچ چەشنێک ئاماژەی بۆ ئەوانیش نەکردووە . بەوێنە لە ستوونی دووەمی لاپەڕە (٦٧)دا ، دەڵێ : « .. (سەوزە) لە وتندا ئەگەر هێز Stress خرایە سەر بڕگەی یەکەم دەبێتە سیفەتێک دەخرێتە پاڵ شتێک . وەک (گیا سەوزە) . ئەگەر هێز خرایە سەر بڕگەی دووەم واتای (خواردەمەنیی سەوزە) دەگەیەنێ » . بەندەش لە (ل ٧٠)ی کتێبی « زمانی کوردی لەبەر ڕۆشنایی فۆنەتیکدا » نووسیوێتی : « وشەی (سەوزە) ئەگەر هێز لەسەر دوا دەنگی دابنرێ ، ئەوە مانای (هەموو جۆرە شینایییەک دەگرێتەوە کە ڕوابێ) . خۆ ئەگەر هێز بخرێتە سەر دەنگی دووەمی ، ئەوسا بە مانای (ڕەنگی سەوز) دێت . وەک بوترێ (ئەو مەرەکەبە سەوزە) . .. »[٣٦] .

لە درێژەی ئەم لێدوانەدا د . وریا نووسیویە : « .. لە زمانی کوردیدا هێز لەسەر دوا بڕگەی وشە سەرهەڵدەدا » .. مامۆستا

(٣٦) بڕوانە : پەراوێزی ژ ١٧ .

قەناتی کوردۆ چل ساڵێک لەمەوبەر پەنجەی بۆ ئەو ڕاستییە ڕاکێشاوە[27] . مامۆستا چەرکەزی بەکۆ سی و دوو ساڵ پێش ئێستا ئەوەی باس‌کردووە[28] . کەریمی ئەیووبی و ئی . ئا . سمیرنۆڤا بیست و نۆ ساڵ بەر لە ئەمڕۆ ئەوەیان یادداشت‌کردووە[29] . بەندەش ساڵی ۱۹۷٦ وتوویە : « زۆربەی کوردناسانی سۆڤێت لەو ڕایەدان ، کە هێز لە زمانی کوردیدا ، بە زۆری دەکەوێتە سەر دوا بڕگەی وشە »[30] .

سەرسوڕهێنەر ئەوەیە ، کە د . وریا کەرەستەیێکی زۆری لە نامەکەی فەتتاحی ماملەوە وەرگرتووە و بڕێکیش لە نووسینەکانی بەندە و کەسانی دییەوە ، کەچی لە کۆتاییدا ئاماژەی تەنیا بۆ دوو سەرچاوەی کوردی کردووە ، کە ئەویش بەرهەمی خۆێن .. !

• • •

د . وریا لە زۆربەی نووسینەکانیدا وێڕای پەلەکردن ، دوو ڕێگای نازانستیانە دەگرێتە بەر :

١ـ لەملاو ئەولا زانیاری وەردەگرێ و دەیکاتە موڵکی خۆی و ماڵ خاوەنەکەی زەوت دەکا (وەک لە سەرەوە نیشانماندا)[31] .

---

(۲۷) قەناتی کوردۆ (کوردۆیێف) ، ڕێزمانی کوردی ، مۆسکۆ ، ۱۹۵۷ ، ل ۲۳ .

(۲۸) چەرکەزی بەکۆ (باکاییێف) ، زمانی کوردەکانی ئازربایجان ، مۆسکۆ ، ۱۹٦۵ ، ل ۲۵ .

(۲۹) کەریمی ئەیووبی و ئی . ئا . سمیرنۆڤا ، سەرچاوەی ناوبراو ، ل ۱۷

(۳۰) بڕوانە : پەراوێزی ژ ۱۷ .

(۳۱) وەنەبێ د . وریا هەر لە بواری زمانەوانیدا دەستی بەسەر ماڵ و موڵکی خەڵکیدا گرتبێ ، بەڵکو لە مەیدانی زانستەکانی دیشدا ، هەمان ڕەوتی چەوت و چەوێڵ ئاسۆی لەلە مێتی .. ئەو وتارە زانستییانەی بە ناوی خۆیەوە لە بارەی ئەلەک و زیندەوەران .. هەوە بڵاوی کردوونەتەوە ، لای هەموان ڕوون و ئاشکرایە ، کە لە ئینگلیزییەوە یان عەرەبییەوە کردوونیەتە کوردی .

٢ـ ئاور لە سەرچاوە ناداتەوە .. ئەمەش دەبێتە هۆی

= بەوێنە هەنووکە وتارێکم لەبەر دەستدایە ، کە بە ناوی « کارەساتی کوچەرەکان » (ڕۆژنامەی عیراق ، ژ ٣١٦٥ ، ١٨/٦/١٩٨٦) هومیە ، کە ئەنجام و ئاکام : تەجروبە و تاقی کردنەوە ؛ لێکۆڵینەوە و تۆژینەوە ؛ گەڕان و پشکنین ؛ بەدووکەوتن و چەوەنە پێنج و بناوانی دەیان ساڵ ، دەیان پسپۆڕانی ماسییە ، کە بۆ ساخ کردنەوەی ئەو بیاردانە سەدان شەویان لەنێو دەریا و ئۆقیانووسەکاندا پێلکردووەتەوە و چەندینیان تووشی کارەساتی ناخۆش بوون .

خوێنەرانی ئازیز ! لەبیرتوون ، وا لە خوارەوە چەند دێڕێکی کەمی ئەو وتارەتان دەخەمە پێش چاو و خۆتان بینە حەکەم ، بزانن ئێمەیێکە خاوەنی چەند کانیاوێکین و ی . وریاش نەبێ لە بواری ماسی ناسیدا پسپۆڕ نییە ، بەڵکە ماسیگریش نەبێ ، ئیتر چۆن ئەو قسانە بە ناوی خۆیەوە دەکات و دەڵێ :

« .. ماسی ی سەلەمۆنی دەریا و کەنداوەکانی ئەورووپا کە دەبنە چوار ساڵان ، هەموو لە هەمان کاتدا ملی ڕێ دەگرن و دەست بە کۆچ کردنەوە دەکەن .. هەموو سەلەمۆنەکانی دەریا و کەنداوەکان لە شوێنێکدا کۆ دەبنەوە و ژمارەیان دەگاتە سەدان هەزار بلیۆن ، پەوەیەکی سەدان کیلۆمەتر دووچاری داگیر دەکەن .. چوار پێنج هەزار کیلۆمەتر دەبڕن تا دەگەنە ناوەڕاستی زەریا (محیط)ی ئەتڵەسی ، لەگەڵ ئەو ماسییانەی لە دەریا و کەنداوەکانی ڕۆژهەڵاتی کەنەدا و ئەمەریکاوە هاتوون دەگەنە یەک و پۆلێکی هەرە گەورەتر پێک دێنن .. ئینجا هەموو پێکەوە بەرەو باکوور هەزاران کیلۆمەتری تر دەبڕن تا دەگەنە .. هەر کۆمەڵەی ڕوو لەو زێیە دەکات کە تێیدا لە دایک بووە .. لەوێ گەرای خۆی دادەنێ .. زۆری بێ ئاگەیی سەر دەنێتەوە . گەراکان هەڵدێن .. ئەوەی تازە نزیکەی دوو ساڵ لەم شوێنەدا دەمێننەوە تا هەرلەش دەبن . ئینجا هەموو پێکەوە لە هەمان کاتدا ملی ڕێ دەگرن و بەرەو دەریاکان غلۆر دەبنەوە . هەر بەو ڕێگەیەی باوانیان پێیدا هاتن .. بەرەو باشوور ملی ڕێ دەگرن تا دەگەنە ناوەڕاستی زەریای ئەتڵەسی .. ماسی یەکانی ناو سەرچاوە و کانی و ڕووبار و زێکانی ئەورووپا و ئەمەریکای باکوور و ئیسلەندە .. دوای چواردە ساڵ .. گەشتی چوون بۆ مەڵبەندی باوان سێ ساڵ دەخایەنێ .. » .

ئەگەر د . وریا پەنجەی بۆ سەرچاوەی ئەو وتارە ڕابکێشایە و بینووسیایە کە لە کوێوە وەری گرتووە و لە چ زمانێکەوە کردوویەتیە کوردی ، ئەوە دەستپاکی و زانایی خۆی ئیسپات دەکرد و ئێمەش گومانمان لەو زانیارییانە نەدەبوو . هەڵبەتە بڕوا

سلکاری نووسینەکانی و کەوتنە هەڵەی گەورەوە .. ئەوەتە لە وتاری « ئیملای کوردی و چەند تێبینی‌یەك »دا[٣١] ، نووسیویە :
« دەبێ ئەوەشیان لەبیر نەچێ کە هەموو لامێکیش دوای ئەلف بێ لە زمانی کوردیدا قەڵەوە . وەك لە (ماڵ ، هەڤاڵ ، ساڵ ، تاڵ .. هتد » (٤٤٢) .. بۆ ئەوەی زانیاریی ڕاست و دروست بگەیەنرێتە خوێنەر و خوێندکاری کوردی ئێمە ، دەبێ توێژەر زێدە خۆی ماندوو بکا .. پێویستە ببێتە مۆرانە و بچێتە نێو بەرەکانی ڕۆژنامە و گۆڤار و کتێب و فەرهەنگ و دەستنووسە کوردییەکانەوە .. ئاخر ، کە لەو بەرهەمە کوردییانەدا دەیان وشە هەبن (ل)ی دوای (ا)یان لاواز بێ ، وەك : (ئالان ، ئالودە ، ئالیە ، ئالیکار ، ئالبسۆر ، ئالە ، ئالگە ، ئالنگە ، بالۆرە ، بالووکە ، چالاك ، چوالە ، زالە ، سالار ، قالۆنچە ، کالیار ، لالۆ ، لالەبالس ، لالەزار ، لالووت ، لالغاو ، مالوان ..)[٣٣] . ئیتر چ ڕەوایە ئاوڕیان لێنەدرێتەوە و بە چوار وشەی (ماڵ ، هەڤاڵ ،

نەکەین ، کە زمانەوانێك ، نەك سروشتناسێك : لاوێکی وڵاتێکی شاخاوی ، نەك بە سالاچوویێکی مەڵبەندی کەنار دەریا و نزیك نیوەی .. لە بواری زمانی ماسیدا هێندە پسپۆڕ و شارەزا و بە ئەزموون بێ .
بە پێچەوانەی ئەم ڕەفتارەی د . وریاوە ، دەبینین دەیان هەواڵ و باسی زانستی لە زمانانی جیاوازەوە دەکرێنە کوردی و لە چاپەمەنییە کوردییەکاندا بڵاودەکرێنەوە . هیچ زێدە ڕۆیی نییە ، گەر ئەڵێم زۆربەیان و ، بڵێم سەرجەمیان پەنجەیان بۆ سەرچاوەکانیان ڕاکێشاوە .. جا گەر ئەو شێوازەی د . وریا پەتنەکرێتەوە ، ئەوە دەبێ دەیان کەڵە پووناکبیری کورد هەڵە بن و د . وریا ڕاست بێ .
لێرەدا پەنجە بۆ ئەوەش ڕادەکێشم ، کە چەندین وتاری لەو چەشنەی د . وریام خوێندووەتەوە و بە بیرمدا نایەت ، لەسەر تاکە یەکێکیان نووسیبێتی وەریگێڕاوە .
(٣٢) د . وریا عومەر ئەمین ، ئیملای کوردی و چەند تێبینی‌یەك ، « گۆڤاری کۆڕی زانیاری عیراق ـ دەستەی کورد » ، ب ٩ ، بەغدا ، ١٩٨٢ ، ل ٤٢٤ ـ ٤٤٩ .
(٣٣) ئەنانەت کورد کاتێ ناوە عەرەبی‌یەکان کورت دەکاتەوە و شێوەی کوردییان پێدەدا ، ئەوانەیان ، کە (ال)یان تێدایە ، سەرپاکیان (ل)ەکەیان لاوازە : (ماله ، صاله ، زاله ، دالە) .

ساماڵ ، تاڵ) پاساوێکی نابەجێ بۆ زمانی دەوڵەمەندی کوردی پۆیتری .. بۆ زمانی شیرینی کوردی کەم زوڵم و زۆری لێکراوە ، تا ئێمەش بەرانبەری وا بێخەم و بێباک بین و بە هانایەوە نەیەین ..

هەندێ خەوشی زمانی دی ئەو دوو دێڕە و چەند دێڕێکی سەرووتری ئەم نووسینەی د . وریا ، ناچارم دەکەن بۆ تاوێک باسە بنەڕەتییەکە جێبێڵم و بێمە سەر نیشاندانی بڕێکیان :

١- نووسەر لەو دوو دێڕەدا ، کە دەربارەی دوو فۆنیمی (ل)ی لاواز و (ا) دەدوێ ، لە ڕووی فۆنۆلۆجییەوە تێیان دەڕوانێ ، کەچی نووسیویە : « .. هەموو لامێکیش دوای ئەلف بێ .. » . بێگومان ، د . وریا چاک دەزانێ ، کە (لام)و (ئەلف) ناوی پیتن ، نەک ناوی فۆنیم .. وا بێدەچێ ، ئەمە هۆی پەلەکردن بێ .. !

٢- کەمێ لە سەروو ئەو دوو دێڕەشەوە وتوویە : « .. ڕایەکی پووچە و بە تیشکی ئەزمری‌یەی فۆنیم لش دەبێتەوە » . هیوادارم گلەییم لێنەکرێ ، گەر بڵێم ، ئەو شێوازە نزمە ، زمانی کووچە و کۆڵانانە . پێویستە د . وریا ئەوە بزانێ ، کە زمانی نووسین ، شێوازی بەرزی گەرەکە . هیچ نەبوایە با بە زمانێکی سادەتر بیوتایە (.. ڕایەکی نادروستە و تیشکی ئەزمرییەی فۆنیم هەڵیدەوەشێنێتەوە) ..

... و هەندێکی دی .

ئاوڕ لە سەرچاوە نەدانەوە و خۆ ماندوو نەکردن ، بە بەشێکی نووسینەکانی د . وریاوە دیارە . ئەوەتە هەر لەم وتارەدا ، لە چەندین شوێنی دیدا ، ئەو جۆرە ناتەواوییانە بەدی دەکرێن .

بەوێنە :

نووسیویە : « لە ئەنجامی گەڕان بە شوێن هەموو ئەو وشانەی - بەبڵێین - لەگەڵ (پیر)و (بیر)دا جووتۆکەن لە زمانی کوردیدا ،

ئەم حەوت وشانەی خوارەوە دەستدەکەون (بەپێی کۆششی خۆم).

بیر - پیر - تیر - شیر - سیر - ژیر - میر ، (ل ٤٣٦-٤٣٧) .

ئەگەر د . وریا باش کۆششی بکردایە ، هەڵبەت وشەکانی (گیر ، لیر ، فیر ، نیر ، هیر ، دیر ، زیر ..)و هەندێکی دیش دەکەوتنە ریزی ئەو حەوت وشەیەوە ، کە کردوونیەتە نموونە .

بە دوا ئەو کۆمەڵە ناتەواوەدا ، کۆمەڵی دووەمی ریزکردووە ، کە ئەمانەن : « کەر - کەڕ - کەو - کەم - کەس - کەی - گەل - کەف» (ل ٤٣٧) . لێرەدا بە راشکاوی دەڵێم ، بە کەمێ خۆ ماندووکردن و بیرکردنەوە ، دەتوانرا وشەکانی (کەژ ، کەش ، کەپ ، کەت ، کەچ ، کەچ ، کەد ، کەز ، کەڵ ..) یشیان بخرێتە سەر .

واش دەردەکەوێ ، کە د . وریا زۆر سەروسەودای لەگەڵ ئەو کارانەدا نەبێ ، کە لەمەڕ زمانی کوردییەوە نووسراون . گەرنا لە باسی نەبوونی نیشانە بۆ فۆنیمی (أ)دا ، وا بێباکانە نەیدەوت :

« ئەوە چەند ساڵە زمانی کوردی بە ئەلفوبێی عەرەبی دەنووسرێ ، کەچی هیچ خوێندەوارێک هەستی بە گیروگرفتی وا نەکردووە باس بکرێ » (ل٤٤٧) .

شایانی باسە ، مامۆستا تۆفیق وەهبی لە سەرەتای ژیانی زانستییەوە هەستی بە بوونی ئەو کورتە بزوێنە کردووە و ساڵی ١٩٢٩ لە کتێبی « دەستووری زمانی کوردی »دا پیتی (ی)ی بۆ کردبووە نیشانە[٢٤] .. بەڵام وێکچوونی شێوەی ئەم پیتە لەگەڵ پیتی (ی ـێ) بووە هۆی چارەسەرنەکردنی ئەو گیروگرفتە .

د . جەمال نەبەز کاتێ لە کتێبی « زمانی یەکگرتووی

(٢٤) تۆفیق وەهبی ، دەستووری زمانی کوردی ، جزمی یەکەم ، بەغدا ١٩٢٩ ، ل

کوردی »دا[35] باسی گیروگرفتەکانی نووسینی کوردی بە ئەلفوبێی عەرەبی دەکات ، زۆر ڕاست بۆ ئەوە چووە ، کە ئەو ئەلفوبێیە « هەرچی چۆن دەستکاری بکرێ ، هێشتا گەلێک ناتەواوی تێدا دەمێنێت» (ل ٨٣)و یەکێکیش لە ناتەواوییەکانی ، کە پەنجەی بۆ ڕاکێشاوە ، ئەوەیە کە دەڵێ : « تیپی دەنگداری وونبوو (واتا زێری کورت) یا بزرۆکە - توفیق وەهبی وتەنی - بەم ئەلفوبێیە نانووسرێ » (هەمان سەرچاوە ، ل ٨٤) .

مامۆستا مەسعوود محەمەد لە چەند نووسینێکیدا دەربارەی (أ) دواوە[36] . ئەوەی جێی موناقەشە بێ ، ئەوەیە نووسەر ئەو کورتە بزوێنەی بە هێز (کە ئەو « قورس کردن »ی پێوتووە) داناوە .. دواتریش لە نێوان مامۆستا مەسعوود محەمەد و نووسەری ئەم ڕەخنەیەدا ، دەربارەی ئەو کێشەیە بە چەند وتارێک بیروڕا ئالوگۆڕ کراوە[37] .

ئەگەرچی وێڕای ئەو زانانە ، هەندێ زمانەوانی دیش لە بارەی فۆنیمی (أ)و گیروگرفتی نەبوونی وێنە بۆی لە نووسینی کوردی بە ئەلفوبێی عەرەبیدا کۆڵیونەتەوە ، بەڵام کارەکانی ئەو

---

(٣٥) د . جەمال نەبەز ، زمانی یەکگرتووی کوردی ، بامبێرگ ، ١٩٧٦ .

(٣٦) بۆ نموونە :

أ - مەسعود محەمەد ، ڕێنووسی کۆڕ ، « گۆڤاری کۆڕی زانیاری کورد » ، ب ٤ ، بەغدا ، ١٩٧٦ ، ل ٢٥٢ - ٢٥٤ .

ب - مەسعود محەمەد ، فۆنەتیک چیمان بۆ بکا ؟ « گۆڤاری کۆڕی زانیاری کورد » ، ب ٢ ، ژ١ ، بەغدا ، ١٩٧٤ ، ل ٥٩١ .

(٣٧) بڕوانە :

أ - مەسعود محەمەد ، لەگەڵ دەنگسازیی کوردیدا ، گۆڤاری « ڕۆشنبیری نوێ » ، ژ ٩٥ ، بەغدا ، ١٩٨٢ ، ل ١٧-٣٢

ب - د . ئەورەحمانی حاجی مارف ، چەند وشەیەک دەربارەی وتاری (لەگەڵ دەنگسازیی کوردیدا » ، گۆڤاری « بەیان » ، ژ ٩٠ ، بەغدا ، ١٩٨٢ ، ل ٦٢-٦٩ .

چەند نووسەرەی ناومان بردن ، سەر و زیادە بۆ ڕەتکردنەوەی وشەکانی د . وریا ، کە دەڵێ : « هیچ خوێندەوارێک هەستی بە گیروگرفتی وا نەکردووە .. » .

بەداخەوە ، د . وریا زۆر جار شتی ئەوتۆ دەنووسێ ، کە هەر قسەی ڕووت بێ و نرخی زانستی نەبێ . ئەوەتە لە نزیک کۆتایی ئەم وتارەیدا وتوویە : « گەر ئەو ئیملایەی ئێستە هەمانە بەراوردبکەین لەگەڵ ئیملای میللەتانی تری وەک ئینگلیزی و چینی و فەرەنسی ئەوسا هەست بەوە دەکەین ئێمە لەچاو ئەو میللەتە پێشکەوتووانە گیروگرفتی ئیملاییمان چەند کەمە » (ل ٤٤٩) .

بەڵێ د . وریا ئینگلیزییەکی باش دەزانێ و بۆی هەیە بەراورد لە نێوان کێشەکانی ڕێنووسی کوردی و ئینگلیزیدا بکات . بەڵام بۆچوون و بیروڕاکانی کاتێ قاڵبی زانستی وەردەگرن ، کە بەڵگەو نموونەی ڕاست و واقیعییان بۆ کرابێتە پاڵپشت . ئەم نەک لەو بارەوە هیچی نەکردووە و هەر قسەی ڕووتی کردووە . بەڵکو دوو زمانی (چینی)و (فەرەنسی)یشی تێهەڵکێشاوە . جا کەسێک زمانی چینی و فەرەنسیش بزانێ (کە ئەو نایزانێ) ، گەر شارەزاییێکی باشی لە نووسینیاندا نەبێ ، ڕێ بە خۆی نادا قسەی وا بکا .. جا نێوان واقیع و ئەو جۆرە خەمڵاندنە ئاسمان و ڕێسمانە .

یاخود کە لە دووەم لاپەڕەدا نووسیویە : « ئەلفوبێی هەر زمانێ لەسەر بناغەی فۆنیمەکانی دادەمەزرێت . ژمارەی ئەلفوبێی هەر زمانێکیش ژمارەی فۆنیمەکانییەتی .. » (ل ٤٣٥) . نەک هەر قسەی ڕووتی کردووە ، بەداخەوە کەوتووەتە هەڵەی گەورەشەوە :

١- ئەوەتە نیمچە خوێندەواریش هەست بەوە دەکات ، کە نووسینی چینی پەیڕەوی چ ڕێبازێکی کردووە .

٢- لە ڕێنووسی زمانی ڕووسیدا ڕێبازی فۆنەتیکی و

مۆرفۆلۆجی کاریگەرن ..[٣٨] لەم زمانەدا لەگەڵ بەکارهێنانی پیت وەک نیشانەی فۆنێم ، هەروەها بەکارهێنانی پیت وەک نیشانەی بڕگەش لە ئاواندایە ، کەواتە چۆن « زمارەی ئەلفوبێی هەر زمانێکیش زمارەی فۆنێمەکانی یەتی .. »؟ ..

٣- ڕێنووسی ئینگلیزی و فەرەنسی پەیڕەوی ڕێبازی چاولێکەری دەکەن ، کە هۆی نووسینی گەلێک وشە بەو شێوەیەی ئێستا وا ڕوون دەکەنەوە ، گوایا باووباپیرانیان بەو جۆرە نووسیویانە[٣٩] ، ئەویش چونکە نووسینی ئەو زمانانە بە دەورێکی مێژوویی درێژدا تێپەڕیوە و گەلێک پاشماوەی کۆنی تێدا ماوە .

٤- د. وریا دەبوو مەفهوومی (ئەلفوبێ)و (پیت) لێک جیابکاتەوە و لەو دەربڕینەدا : « زمارەی ئەلفوبێی هەر زمانێکیش زمارەی فۆنێمەکانی یە » ، (پیتەکانی) لە جێی (ئەلفوبێی) دابنایە ، چونکە سەرجەمی (پیت)ەکانی زمانێک ، دەبنە (ئەلفوبێ)ی ئەو زمانە .

سەلیقەی زمان و وردیی پاش هەڵبژاردنی وشە و ڕستە بە پێی مەبەست وتار دەڕازێننەوە و ناتەواوی وەلاوە دەنێ و بیروڕا بە خڕی و پڕی دەخاتە سەر ئەو نیازەی نووسەر هەیەتی .. بە نموونە ، بهاتایە د. وریا لە بەندی یەکەمی وتارەکەیدا بیوتایە (لە هەموو نووسینێکدا ڕیشەی نیشانەی دەنگ) هەیە ، ئەو دەمە ڕەخنەی لێنەدەگیرا ، چونکە تەنانەت لە نووسینی هیرۆگلیفیشدا ، ئەو دیاردەیە ڕەنگی داوەتەوە .

ڕاست وابوو ، لە بەندی دووەمیشدا بڵێ : (باشترین ئەلفوبێ ، کە لەسەر بناغەی فۆنۆلۆجی دانرابێ ، ئەوەیە

---

(٣٨) ف . ئا . ئیسترین ، گەشەکردنی نووسین ، چاپی یەکەم ، مۆسکۆ ، ١٩٦١ ، ل ٣٦٢ .

(٣٩) هەمان سەرچاوە ، ل ٣٦٧ .

ژمارەی پیتەکانی هێندەی ژمارەی فۆنیمەکانی ئەو زمانە بێ)
چونکە ئەگەر ئەلفوبێ لەسەر بناغەی یەکسانی لە نێوان ژمارەی پیت و ژمارەی فۆنیمدا دابمەزرێ ، بەشێکی زۆری کێشەی ڕێنووس نامێنێ .. بەڵام ئەلفوبێی کامڵ نییە ، چونکە تێپەڕینی بە دەوری مێژوویی درێژدا گیروگرفتی بۆ سازکردووە .

سەیر ئەوەشە ، د . وریا هەر خۆی دواتر نووسیویە : « دەربارەی (ڤ) ، بەلای منەوە سروشتی نووسینی کوردی بە ئەلفوبێی عەرەبی ئەم (ڤ)یەی بەسەر زمانی کوردیدا سەپاندووە » (ل ٤٤٧) جا کە فۆنیمی (ڤ) لە کوردیدا نەبێ و پیتیشی بۆ دانرابێ ، ئەوە ژمارەی پیتەکانی پترن لە فۆنیمەکان .. کەواتە چۆن دەشێ بوترێ ، « ژمارەی ئەلفوبێی هەر زمانێکیش ژمارەی فۆنیمەکانی یەتی » .

لە هەمان لاپەڕەشدا کە دەڵێ : « سەر و بۆر و ژێر (الفتحة والضمة والكسرة) سێ فۆنیمن لە سیستەمی فۆنۆلۆجیی زمانی عەرەبی ، کەچی زۆربەی زۆری چاپکراوەکانی هیچ سیمایەکیان لە نووسینا بۆ نییە » ، دیارە هیچ بیری لەوە نەکردووەتەوە ، کە سێ فۆنیمی ئەو زمانە لە نووسیندا وێنەیان نەبێ ، ئەوە ژمارەی پیتەکانی ئەو زمانە لە فۆنیمەکانی کەمترن .

ئەم وتارەی د . وریا یەکجار پڕ ناتەواوی و کەم و کوڕییە و لێدوان لە گشت ڕوویێکی ئەو زۆر دەکێشێ ، بۆیە لە کۆتاییدا تەنیا پەنجە بۆ سێ خاڵیان ڕادەکێشم :

١- ئەم وتارە ، کە بەناوی (ئیملای کوردی و چەند تێبینییەک)ەوەیە ، دەبوو دەیان وتاری زانایانی کورد سەرچاوەی بن ، بەتایبەت چونکە لەو بارەیەوە بە زمانی کوردی کاری زانستی زۆرە بەداخەوە یەک لێکۆڵینەوە چییە ، نەکراوەتە سەرچاوە و تەنیا پەنجە بۆ سێ کتێبی ئینگلیزی ڕاکێشراوە . ئەمەش هەر شوکرانە بژێریی دەوێ ، چونکە چوار مانگێک پێشتر بەشێکی هەمان وتاری ، لە گۆڤارێکی دیدا

بڵاوكردووەتەوە[40]و لەوێدا ناوی ئەو سەرچاوە ئینگلیزییانەشی نەبردووە .

٢ـ د . وریا زۆر دەگمەن لە بەرهەمەكانیدا ڕێدەكەوێ ، بڵێ فڵانە نووسەر وای وتووە ، كەچی لێرەدا ناچار بووە ، چەند جارێك بنووسێ : « هەندێكیش لەسەر ئەو ڕایەن .. » (ل ٤٣٤) .. « هی واش هەیە لەسەر ئەم ڕایەیە .. » (٤٣٤) .. « هەندێ زمانەوان هەن .. » (ل ٤٤٤) .. هتد . بەداخەوە . ئەم وتنە و ئەوتنەكانی دی شتێكی ئەوتۆیان جیا نییە ، چونكە نە ناوی ئەو (كەس)و (زمانەوانانە)ی نووسیوە و نە ئاماژەی بۆ بەرهەمەكانیان كردووە .

٣ـ لەنگی و خواروخێچی گەلێ ڕستەی ئەم وتارەی و شێوازی لاواز و ناڕەوانیی كوردی نووسینەكەشی بابەتی وتارێكی سەرلەبەرە .

• • •

لە خوێندنەوەی گەلێك نووسینیدا ، خوێنەر دێتە سەر ئەو ڕایەی ، كە د . وریا :

١ـ ئاگاداری ئەو لێكۆڵینەوانە نەبێ ، كە دەربارەی زمانی كوردی نووسراون !

٢ـ زمانی كوردی باش نەزانێ .

---

(٤٠) لە ژمارە (٨)ی خولی دووەمی گۆڤاری « نووسەری كورد » (حوزەیرانی ١٩٨٢)دا بە ناوی « فۆنیمەكانی زمانی كوردی » (ل ٢٩ـ٣٥)یەوە ، وتارێكی بڵاوكردووەتەوە ، ئەم حەوت لاپەڕەیە بێ ئەوەی هیچ دەستكارییەكی بكرێ ، لاپەڕە و نیوێكی لە سەرەتاوە خراوەتە سەر و چەند لاپەڕەیەكیش لە كۆتاییەوە و بە ناوی « ئیملای كوردی و چەند تێبینییەك »ەوە لە بەرگی نۆیەمی « گۆڤاری كۆڕی زانیاری عێراق ـ دەستەی كورد » (تشرینی یەكەمی ١٩٨٢)دا چاپكراوە .

نموونە بۆ ڕای یەکەم :

بەوێنە لە وتاری « ڕێکەوتن لە زماندا »[41] نووسیویە : « سێ جۆرجنس لە زماندا دەستنیشانکراوە :   ا : نێرینە ، ب - مێیینە ، جـ - بێلایەن » (ل ١٦) . بەڵام ئەوەتە (لیژنەی زمان و زانستەکانی کۆڕی زانیاری کورد) چوار جنسی دیاری کردووە :

« ناو لە ڕووی زایەندەوە (جنسەوە) . ئەمیش دەکرێت بە چوار بەشەوە : ا - ناوی نێرینە .. ب - ناوی مێیینە .. جـ - ناوی دوولایەن . د - ناوی بێلایەن »[42] .. د . ئەورەحمانی حاجی مارفیش بەهەمان چەشن چوار جنسی یاداشت کردووە : « ١- ناوی نێر .. ٢- ناوی مێ .. ٣- ناوی دوولایەن .. ٤- ناوی بێلایەن »[43] .. هتد .

نموونە بۆ ڕای دووەم :

لە هەمان وتاردا وتوویە : « لە کوردیی خوارووشدا لە ئێستادا نەبێ جنس جیاناکرێتەوە (کوڕە ، ماسە بەرامبەر کچێ ، پووری) » (ل١٦) .. وێڕای ئەو جیاوازییەی لە دیالێکتی خوارووی کوردیدا لە دۆخی بانگهێشتندا لە نێوان نێر و مێدا دەکرێ ، هەروەها لە زۆربەی ناوچەکانی هەمان دیالێکتدا لە دۆخی تیان (Oblique Case)یشدا نێر و مێ لەیەک جیادەکرێنەوە . لەم دۆخەدا ناو ئەگەر نێر بێ نیشانەی (ی)ی

(٤١) د . وریا عومەر ئەمین ، ڕێکەوتن لە زماندا ، گۆڤاری « ڕۆشنبیری نوێ » ، ژ ٩١ ، بەغدا ، ١٩٨٢ ، ل ١٦-١٩ .

(٤٢) ڕێزمانی ئاخاوتنی کوردی بەپێی لێکۆڵینەوەی لیژنەی زمان و زانستەکانی ، بەغدا ، ١٩٧٦ ، ل ١٩-٢٠ .

(٤٣) د . ئەورەحمانی حاجی مارف ، ڕێزمانی کوردی ، بەرگی یەکەم (مۆرفۆلۆژی) ، بەشی یەکەم (ناو) ، بەغدا ، ١٩٧٩ ، ل ١٦٨-١٧٨ .

پێوە دەلکێ ، بەڵام کە مێ بێ نیشانەی (ێ) ی دەچێتەسەر . ئەم دیاردەیەش بەتایبەت لە ناوچەی سۆران (واتە ـ مەڵبەندی د . وریا)دا یەکجار ڕوون و ئاشکرایە ، بۆ بەڵگە لە کتێبی « فۆلکلۆری هۆنراوەکانی کوردەواری »یەوە[٤٤] چەند نموونەیەک دێنینەوە :

أ ـ بۆ جنسی نێر :

مەیلێکم هەیە مەیلانێ
لەناو باخچەی سوڵتانێ

(ل ١٢)

بووکێ مارێ میرێ
بردیان لۆ یەخسیرێ

(ل ٢٠٢)

.. هتد

لەو نموونانەی سەرەوەدا ، وشەکانی (سوڵتان ، میر ..) لەبەر ئەوەی جنسی نێرن و لە دۆخی تیاندان ، نیشانەی (ی)یان پێوە لکاوە .

ب ـ بۆ جنسی مێ :

بای شەمار بە هاوینێ
. . . . . .
خەو خۆشە لەگەڵ ئامینێ
(ل ٢٩)

---

(٤٤) فۆلکلۆری هۆنراوەکانی کوردەواری ، کۆکردنەوەی محەمەد کەریم شەریف ، کەرکووک ، ١٩٧٤ .

سنگ مالووری خۆراسان
هێنام لە لای لاجانێ

(ل ٣٢)

... هتد

دەبینین وشەکانی (ئامین ، لاجان) .. نیشانەی (یَ) یان وەرگرتووە ، چونکە لە جنسی مێن و لە دۆخی تیاندان[45]

جا د . وریا بەر لەوەی بڕیار بدا جنس لە کوردیی خواروودا :
« .. لە ئێدادا نەبێ جیاناکرێتەوە » ، دەبوو هیچ نەبێ کەمێک لە شێوە زاری خۆی وربببێتەوە ، یان هەندێ بەرهەمی چاپکراو بخوێنێتەوە ، یان پرسیارێک بکا ...

ئەوێک بەرانبەر مەڵبەندی سۆرانی ئازیزی خۆی بەو چەشنە بێ ، ئیتر چۆن داوای لێبکرێت ، کە ئاوڕ لە ناوچەی موکریان و زووی سلێمانی بداتەوە ، کە لەو دەڤەرانەشدا بەئاشکرا لە دۆخی تیاندا جیاوازی لە نێوان نێر و مێدا دەکرێ[46]».

یاخود د . وریا کە سەبارەت زمانی زگماکی خۆی وا ئاشارەزا و کەمتەرخەم بێ ، ئێدی دەمێک باسی زمانێکی بێگانە دەکات ، چۆن خوێنەر بڕوا بە نووسینەکانی بکات و بێگومان بێ لێیان . بەداخەوە ، من بەش بە حاڵی خۆم بەرانبەر زۆربەی وتەکانی واقم وڕدەمێنێ .. د وریا با هەندێ زمانی ڕووسیش بزانێ ، بەڵام لەم وتارەیدا بۆ ئەوەی ئەکەوتایەتە هەڵەی وا گەورەوە ، دەبوو تەماشای فەرهەنگێکی ڕووسی بکردایە ، تا وا بە ساویلکەیی وشەی (دەفتەر ـ Tttrad) ، کە مێیە ، بە نێر دانەنێ (ل ١٦ ، س ٢) .

---

(٤٥) بۆ پتر زانیاری لەو بارەیەوە ، بڕوانە : د . ئەورەحمانی حاجی مارف ، ڕێزمانی کوردی .. ل ١٧٦ـ١٧٧

(٤٦) بڕوانە : هەمان سەرچاوە ، ل ١٧٢ـ١٧٦ .

د . وریا کە کەمێک ڕووسی بـزانێ و هەڵەی وا گـەورە بکا ، وشەییکی باو و زۆر بەکارهێنراو و ئاشکرای جنسی مێ بە نـێر دابنێ . ئیدی دەبێ سەنگی ئەو قسانەی چەند بێ ، کە دەربارەی ئەو زمانانە دەیکا ، کە تاکە وشەیەکیان لێ نازانێ .. ئەوەتە دەڵێ :

« لە هەندێ زماندا کۆ لە (سێ) وە دەست پێدەکات وەک لە .. سانسکریتی و چەند زمانێکی سلۆڤانیکی .. » (ل ١٦ . س ١) .

« زمانی واش هەیە کۆی لە چوارەوە دەس پێدەکات .. وەک لە زمانی فیجینی و تیکری » (ل ١٦ ، س ٢) .

« زمانی فتلەندی (١٥) حاڵەتی هەیە .. » (ل ١٧ ، س ١) .

« زمان هەیە (بکەر) و (بەرکار) تێیدا ڕێکدەکەون .. وەک زمانی سنهالی » (ل ١٨ ، س ١) .

لەبـەر ئەوەی د . وریـا هیچ یـەکێک لەو زمـانانـە نازانێ ، نەدەبوو بـە ناوی خـۆیەوە ئـەو قسانـە بکات .. ئـەگەر ئـەو نەیویستایە خۆی دەربخا .. یـا مەرجی لێکـۆڵینەوەی زانستی بزانیایە ؛ یان ڕێزی لە بەرنامەی زانستی بگرتایە ، هەڵبەت ناوی ئەو سەرچاوەیەی دەبرد ، کە ئەو زانیارییانەی لێوەرگرتووە ..

جا ئەگەر ڕێباز و شێوازی ناڕەگەزیی د . وریا ئەمە بێ ، ئەوە بە هەموو سەنگ و پێوانەییک لە هیچ بوارێکی زانستیدا جێگای نابێتەوە و نابێتەوە و پەسەند نییە .

● ● ●

ئەگەرچی لە چەند لێکۆڵینەوەییکی کـەمی زمانـەوانیی لای خۆمانـدا ، چاوگ بـۆ وەدەست هێنانی ڕەگی کـردار ، کراوەتـە سەرچاوە ، بەڵام دەبێ ئەوە لە بیر نەکەین ، کە بەشێکی زۆری نووسەرانی ڕێزمانی کوردی لە ڕوانگەی قەدی کردارەوە شوێن دۆزینەوەی ڕەگی کردار کـەوتوون . بـەوێنە ، بـڕوانە : (د . قەناتی کوردۆ ، دەستووری زمانی کوردی ، مۆسکۆ ، ١٩٥٧ ، ل ١٥٨ـ١٦٤ : ئی . ئی . تسـوکـرمـان ، لەبـارەی ڕێـزمـانـی

کوردی‌یەوە ، مۆسکۆ ، ١٩٦٢ ، ل ٧٦ـ٩٥ ؛ ک . ر . ئەیووبی و ئی . ئا . سمیرنۆڤا ، دیالێکتی کوردی موکری ، لینینگراد ، ١٩٦٨ ، ل ٦٩ـ٧٦ ؛ ع . خ . بەکایێف ، زمانی کوردەکانی سۆڤێت ، مۆسکۆ ، ١٩٧٣ ، ل ١٦٦ـ١٧٠ ؛ D . N.Mackenzi , Kurdish Dialecte Studies , London , 1961 , pp . 85-87 , 177 -180 .

... هتد

بەڵام سەرنج ڕاکێش ئەوەیە ، د . وریا لە وتاری « کات و ڕەگی فرمان »دا[47] دەڵێ : « ڕێزمانی تەقلیدی چاوگی کردووە بە سەرچاوە و لێیەوە ڕەگی ڕابوردوو وەرئەگری بە لابردنی (ن)ی چاوگ .. بەڵام پەیوەندیی مۆرفۆلۆجیی نێوان ڕەگی ڕابوردوو و داهاتووی دەستنیشان نەکردووە . واتا ئەو یاسایانەی نەخستووەتە ڕوو بە هۆیانەوە ڕەگی داهاتووی فرمان لە ڕابوردووی وەربگرێ »(ل ٢٨ ..) .

بەر لە هەر شت ئەو ڕاستی دەخەمە پێش چاو ، کە ویکچوونێکی زۆر لە نێوان کەرەستە و بۆچوونەکانی ئەم وتارەی د . وریا و لاپەرە (٨٥ـ٨٧ ؛ ١٧٧ـ١٨٠)ی کتێبی ناوبراوی د . مەکەنزی‌دا هەیە .

وێڕای ئەوەی زۆربەی زۆری نووسەرانی ڕێزمانی کوردی بە دەیان ساڵ بەر لە د . وریا ئەو یاسایانەیان خستووەتە ڕوو ، کە بە هۆیانەوە ڕەگیان لە فەد پێوەردەگیرێ ، ئەوەش ڕوون و ئاشکرا دەبینرێ ، کە لێکۆڵینەوەکانیان لەوەی ئەو قووڵتر و وردتروتێروتەسەلترە و هەڵەشیان یەکجار کەمترە .

بەداخەوە ، ئاوڕنەدانەوە لەو خەرمانە بە بەرەکەتەی پێشڕەوان و پەلەکردن بوونەتە هۆی هەڵەی گەورە و ناتەواویی

---

(٤٧) د . وریا عومەر ئەمین ، کات و ڕەگی فرمان ، گۆڤاری « ڕۆژی کوردستان » ، ژ ٦٥ ، بەغدا ١٩٨٤ ، ل ٧٨ـ٨٠ .

زۆری وتاری ناوبراوی د . وریا .

نووسەر لە سەرەتادا نووسیویەتی : « لەم وتارەدا هەوڵ ئەدەین پەیوەندی مۆرفۆلۆجی‌ی نێوان ڕەگی کاتی ڕابوردوو و ڕەگی کاتی داهاتووی فرمانی کوردی بخەینە ڕوو . واتا ئەو یاسایانەی ئەشێ بە هۆیانەوە ڕەگی داهاتوو لە هی ڕابوردوو وەربگیرێ » (ل ٧٨) .

بێگومان پێوەندیی مۆرفۆلۆژیی نێوان قەدی کردار و ڕەگی کردار ـ واتە ئەو یاسایانەی دەشێ بە هۆیانەوە ڕەگی لە قەدەوە بێ وەربگیرێ ، ڕێگەییکی دروست و زانستانەیە .

ئەوەتە د . وریا مەبەستی بووە لە ڕێگەی نیشاندانی پێوەندیی مۆرفۆلۆژیی نێوان قەدی کردار و ڕەگی کردارەوە زانیاریی نوێ بخاتە ڕوو و لەسەر ئەو ڕێگەیە نەڕوات ، کە چاوگی تێدا کراوەتە سەرچاوە ، کەچی لە سەرەتای هەر یاسەیەکیدا لەبریتی ئەوەی لە ڕوانگەی قەدەوە بۆ ڕەگ بگەڕێ ، پەنجەی بۆ چاوگ درێژ کردووە ـ واتە بێ ئەو شێوازەی خۆی بە « ڕێزمانی تەقلیدی » ناوی دەبا . چەند نموونەییک ؛

● لە دەست پێکردنی یەکەم یاسای دۆزینەوەی ڕەگدا وتوویە :

« گەر هات و چاوگەکە (یائی) بوو واتا (ی) تیا پێش (ن) دەرکەوت ڕەگی داهاتووی بە لابردنی (ی)یەکە دەس ئەکەوێ » (ل ٧٩) .

● « گەر چاوگەکە ئەلفی بوو » (یاسای دووەم ، ل ٧٩)

● « گەر چاوگەکە واوی بوو » (یاسای سێیەم ، ل ٧٩)

● « گەر فرمانەکە دالی بوو » (یاسای چوارەم ، ل ٨٠)

... و هەندێکی دی .

ناتەواویی دیاری وتاری « کات و ڕەگی فرمان » ، ئەوەیە هەندێ یاسا باس نەکراوە و کەلێ قەد و ڕەگ ناونەبراوە . بۆ نموونە ، ڕەگی چاوگی (زاین)و (خوێنـدن ، ژەنـدن)و (ئەنگاوتن ، ئاخاوتن)و (داشتن)و (ویستن)و (کەیشتن ،

ڕۆیشتن)و چەندینی دی ، کە هەندێکیان بەر یاسای تایبەتی دەکەون و بەشێکیان بێزۆکن ، یادداشت نەکراون .

بەشێک لەو یاسایانەش ، کە باس کراون ، پڕ ناتەواوین . بەوێنە لە بەشی (ب) ی یاسای دووەمدا وتراوە :

« ب ـ گەر فرمانەکە تێنەپەڕ بوو ڕەگی داهاتووی بە گۆڕینی (ا) بە (یٚ) دەست دەکەوێ :

ڕەگی داهاتوو	ڕەگی ڕابوردوو	چاوگ
سووتێ	سووتا	سووتان
گرییێ	گریا	گریان
ترسێ » (ل ٧٩)	ترسا	ترسان

بەڵێ ئەوە دەستوورێکی بنەڕەتی یە ، ئەگەر قەدی کرداری تێنەپەڕ کۆتایی بە دەنگی (ا) بێت ، بۆ وەرگرتنی ڕەگ لێیەوە (ا) دەکرێ بە (یٚ) . وەک :

ڕەگ	قەد	چاوگ
گەڕێ : دەگەڕێم	گەڕا : گەڕام	گەڕان
خنکێ : دەخنکێم	خنکا : خنکام	خنکان
پەسێ : دەپەسێم	پسا : پسام	پسان

. . . و گەلێکی دی .

لەم دەستوورەدا سێ کرداری بێزۆکن : (وەستان ، گریان ، ترسان) . واتە (ا) کەیان ناکرێ بە (یٚ) ، بەڵکو لادەبرێ : (وەستا ـ وەست : دەوەستم ؛ گریا ـ گری : دەگریم ؛ ترسا ـ ترس : دەترسم) .

د . وریا بۆ نموونەی ئەو دەستوورە ڕێکوپێکە ، لە نێو ئەو چەند نموونە ڕاست و ڕەوانەدا ، سێ بەڵگەی هێناوەتەوە ، کە دوانیان (گریا ـ گری ؛ ترسا ـ ترس) بێزۆکن و بەر دەستوور

نکەون و نکە یەکێکیان (سووتا ـ سووتێ) بەپێی یاسکە دەڕوات .
... و هەندێکی دی .

• • •

ئەو خوێندکارانەی تازە بڕوانامەی ماجستێر و دوکتۆرییان وەرگرتووە ، لەبەر هەر هۆیێک بێ ، وەڵامی ئەو کارە ناڕەوایە نادەنەوە ، کە د . وریا دەرهەقیان دەیکا .. جا ئەویش ئەمەی بە زەمینە و هەل و دەرفەتێکی باش زانیوە و بە ڕۆژی ڕووناک زانیاری لە نامەکانیان وەردەگرێ و بەناوی خۆیەوە بڵاویان دەکاتەوە .. لە بەشی یەکەمی ئەم وتارەدا هەندێ لەو ناڕەواییەی دوام ، کە لەگەڵ مامۆستا فەتتاحی مامەدا کردوویەتی و ئێستاش وا بە چەند وشەیێک جارێ ئەو ڕاستییە دەدەم ، کە چی لە نامەی دوکتۆریی مامۆستا عەبدوڵلا حوسێن ڕەسووڵ[48] وەرگرتووە :

• لە بڕگەی چوارەمی ، ستوونی دووەمی ، لاپەڕە (٦٨)ی ژمارە (١٣٦)ی گۆڤاری « ڕۆشنبیری نوێ »دا ، دوو نموونەی (پێمدەشکێ ، پێیی دەخورێ)ی وتارەکەی د . وریا ، لە لاپەڕە (٣٩ ، ٥٧ ، ١٦٢ـ١٦٥)ی نامەکەی مامۆستا عەبدوڵلادا باس کراوە و ئەو بابەتە بەتەواوی ڕوون کراوەتەوە .

د . وریا لە ستوونی یەکەمی لاپەڕە (٦٧)ی هەمان وتاریدا ، کە باسی هێز و واتاگۆڕی دەکا ، مامۆستا عەبدوڵلاش لە لاپەڕە (٩٠ـ٩٤)دا لەو بابەتەی کۆڵیوەتەوە و تەنانەت (برایەتی) ، کە نموونەیێکی باسەکەیەتی لە وتارەکەی د . وریاشدا وتراوەتەوە .

---

(٤٨) عەبدوڵلا حوسێن ڕەسووڵ ، مۆرفیمە ڕێزمانیەکانی کار ، نامەی دوکتۆری ، بەغدا ، ١٩٩٥ .

● ئەوەی د . وریا لە لاپەڕە (٢٢)ی ژمارە (١٤٠)ی گۆڤاری «ڕۆشنبیری نوێ»دا دەربارەی مۆرفیمی کاتی داهاتوو وتوویەتی ، هەر دەقاودەق لە نامەکەی مامۆستا عەبدوڵلاوە وەریگرتووە و تەنانەت نموونەکانیشی هەمان نموونەن (بڕوانە : ل ١١٢-١١٦ی نامەکە) .

لە نامەی ناوبراودا جێناوی کەسی سێیەمی تاک لە دەستەی ڕێککەوتندا بە سفر (Ø) دانراوە .. د . وریاش لە دێڕی یەکەم و دووەمی ستوونی دووەمی لاپەڕە (٢٢)دا دەڵێ : ئەم ڕاناوە هیچ سیمایێکی بەدەرناکەوێ .. کەچی لە وتارەکانی زوویدا (ە ، ات ، ێت)ی بە جێناوی لکاوی کەسی سێیەم داناوە .

هەر لە ستوونی دووەمدا باسی مۆرفیمی داهاتوو دەکا ، کە زووتر بە شتێکی ڕاستی نەدەزانی ، بەلام ئێستا بیروڕای مامۆستا عەبدوڵلای بلاوکردووەتەوە .

ئەمانە و چەندین زانیاریی دی لەو نامەیە وەرگرتووە و بە هیچ چەشنێکیش ئاماژەی بۆ نەکردووە .

● ● ●

لەبەر ئەوەی د . وریا وێڕای ئەوەی زمانەوانە ، شاعیریشە و چیرۆکنووسیشە ، دەبوایە نەک هەر ئاگادارییەکی باشی لە تایبەتێتی و بنەماکانی زمانی کوردیدا هەبێ ، بەڵکو پێویست بوو کوردییەکی ڕەوان و پاراویش بزانێ ، بەلام بەداخەوە کوردییەکەی لە گێژاوی دەربڕینێکی سەرگەردانیدایە و لە بریتی ئەوەی خواروخێچی ڕاستبکاتەوە و بە دەربڕینی ڕەوان و بێگرێ بانگە بە گوێی ئەوەی نوێدا بدا ، ڕاست و دروستەکەشی شێواندووە .

بۆ بەڵگەی ئەم وتانەم ئاوڕێکی خێرا لەو چیرۆکەی دەدەینەوە ، کە چەند مانگێک لەمەوبەر بە سەرناوی « بۆ

دارلاستیکەکەی شکاند » (کۆڤاری ڕەنگین ، ژ ۱۰۲ ، بەغدا ، ۱۹۷۷ ، ل ۲۸)دا بڵاوی کردووەتەوە .. ئەوەتا لە کۆتاییدا نووسیویە : « .. بەتەما بووم بەم دارلارستیکە کۆترەکان بگرم ...» .. کۆتر بە دارلاستیک (ناگیرێ)و (دەکوژرێ) . کورد هەڵەی و ناکاو ڕەنگە زیندە ڕۆیی نەبێ ، گەر بڵێم ، بیگانەیەکیش کەمێ کوردی بزانێ ، شتی وا سەیر و سەمەرە نالێ .. ئەمە لەوە دەچێ یەکێکی ناتەواو بڵێ : (بە قاچ نان دەخۆم) ؛ (بە دەست شەقێکم لە تۆپەکە هەڵدا) ؛ (بە ئاگر جلەکانم تەڕکرد) ؛ (بە ئاو کراسەکەم وشک کردەوە) .

کۆتایی چیرۆک بەم چەشنە بوو ، ئەوجا با بزانین لە دێڕی یەکەمدا چی دەڵێ : « لە ڕۆژێکی یەکجار سارد لە زستانا .. » . ڕاست وابوو بنووسێ :

« لە ڕۆژێکی یەکجار ساردی زستاندا » ، چونکە :

۱ـ لە یەک ڕستەی وا کورتدا دوو جار ئامرازی (لە) بەکارهێنان ، جوان نییە .

۲ـ (لە)ی دووەم مانای ڕستەکە دەشێوێنێ .. وا دەگەیەنێ ، (ڕۆژی یەکجار سارد) لە وەرزەکانی دیشدا هەبێ .. لەبەر ئەوەی مەبەستی نووسەر (زستانە) ، بۆیە دەبێ (سارد) و(زستان) بە (ی) پێوەندبکرێن و بەوە کۆمان نەهێڵرێ .

ئەمە خەوشی سەرەتا و کۆتایی ئەو چیرۆکەیە .. کورد واتەنی : « مشتێک نموونەی خەروارێکە » .. جا کە سەروبنی ئەو نووسینە بە هەڵەی وا زەق و زۆپ ئەنرابێ .. ئیتر ئەوی دی دەبێ چۆن بێ ؟.. وچی لەو زمانەوانە چاوەڕوان بکرێ ، کە کوردییەکەی هێندە لاواز و سەرگەردان بێ .

● ● ●

لەبەر ئەو هۆیەی لە سەرەتادا پەنجەم بۆ ڕاکێشاوە ، بەداخەوە لەم ئاملیکەیەدا مەودای ئەوە نییە سەرپاکی بەرهەمەکانی . د . وریا بخەمە سەر لەنگەری و بێژنگ و دانبژێر و بەردە شۆڕیان بکەم و زیوان و داڕوجانیان لێبگرم ..[49]

لەگەڵ هەموو ئەوەشدا ، ئەوانەی لە سەرەوە لێیان دواوم ، تا ڕادە و ئەندازەیێک پەردەیان لەسەر هەندێ کاری ناڕەوا و نادروست : لاواز و پڕ خەوشی د . وریا لاداوە .

* * *

ئێستاش لەبەر تیشک و ڕووناکیی ئەو ڕاستییانەی سەرەوەدا ، نادروستیی وتاری « ڕەخنەی نارەخنە »ی[50] دەخەمە پێش چاو

د . وریا ئەم وتارەی ، کە بە داکۆکی و بەرگرییێک لە مامۆستا محەمەد ، مەعرووف دەستپێکردووە ، هەوڵی داوە وەک زۆربەی وتارەکانی پێشووی بە وتەی قەبە و زل بێبەڵگە خوێنەر چەواشە بکات .. ئەوەتە دەڵێ : « بەپێی پێڕەوە تازەکانی زمانەوانی و مەنتیقی پەیوەندی‌ی نێوان کەرەسەکانی زمان ، کاری سادە نەک هەر لە کوردیدا ، بەڵکو لە هیچ زمانێکدا نابێ هەبێ » (ل ٢٢ ، س١) .

لەسەر ڕووی ئەم زەمینە بە ژمارەیێکی تەقدیری پتر لە دوو هەزار و پێنج سەد زمان هەیە . زمانی ئەوتۆش هەیە چەندین دیالێکت و دەیان بەشە دیالێکتی هەیە .. ژمارەی زمان و دیالێکت و بەشە دیالێکتەکانی جیهان ، کە لە دەیان هەزار تێپەڕن ، کام زانا سەدیی پێنجی ئەو ژمارەیە دەزانێ ، تا ڕێ بە

(٤٩) هیوامە لە دەرفەتێکی دیدا ، بەهەمان شێوە نهێنی و خەوشی نووسینەکانی دیکەی ئاشکرا بکەم .

(٥٠) بڕوانە : پەراوێزی ژ ٥ .

خۆی بدا قسەی وا زل بکا ؟ .. چ لە مەسەلەی زماندا و چ لە زۆر باسی دیدا وەنەبێ هەمیشە مەنتیق جێگیر بێ .. ئەوەتە لە پێش چاومانە ، کە چەندین کێشەی ئەو دنیایە دژ بە مەنتیق دەڕۆن و دەکرێن .

ئایا ئەو زمانەوانانەی ئەو جۆرە قسانە دەکەن ، ئاگایان لەوە نییە ، کە دیاردەی هەندێ زمان لە ئەفسانە و حیکایەت دەکات . بەوێنە :

لە زمانە کۆنتینتۆ - بوشمانییەکاندا لە سەدا هەژدەوە تا سەدی سی ، ناو و ڕەگی کردار بە دەنگی چەقەنەیی[51] دەستپێدەکەن .. ئی . ئا . گۆنچاڕۆف دەربارەی دەنگی چەقەنەیی سەرنجی خۆی بەم چەشنە دەربڕیوە : « من لە زووەوە ئەمەم بیستبوو ، کە زمانی بوشمانی هەمووی لە دەنگی ئەوکی و چەقەنەیی پێکهاتووە و هەر لەبەر ئەوەشە ناتوانرێ بە نووسین دەرببڕدرێ . ویستم ئەمە تاقی بکەمەوە و داوام لێکرد بە زمانی بوشمانی پێم بڵێ : (بە زمانی ئێوە « باوک ، چی پێدەڵێن ؟) . کابرای بوشمان لەسەرخۆ دەمی کردەوە و بە زمان چەقەنەیێکی لێدا و دوو نۆتی دەربڕی . ئەمجا لێم پرسی : (ئەی « دایک » ؟) . کابرای بوشمان دیسان بە زمان چەقەنەیێکی لێدا و دوو نۆتی بەخشکرد ، کە لەوانی دی جیاواز بوون . گەلێ پرسیاری دیم لێکرد .. وەڵامەکانی یان لە نۆتەدا ، یان لە چۆنێتی چەقەنە لێداندا دەگۆڕران »[52] .

---

(٥١) دەنگەکانی تلخاوتن وەک شتێکی ئاسایی لە مەناسەداندا دروست دەبن و بە زۆریش لە مەناسەدانەوەدا . بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا لە زماناندا کۆنسۆنانت هەیە لە مەناسەداندا دروست نابێ ، بەڵکو لە بزووتنەوەی مژیندا دەبێ - واتە مژینی زمان بە ئاسمانەی دەم و لێو و ئەندامی دی . لە باری مژیندا زارەزاو یان دەنگی وەک چەقەنە بەر گوێ دەکەوێ . ئەو جۆرە کۆنسۆنانتانەش زاراوەی کۆنسۆنانتی چەقەنەیی یان بەسەردا دابڕاوە .

(٥٢) ئی . ئا . گۆنچاڕۆف . کارە کۆکراوەکانی ، ب ٢ ، مۆسکۆ ، ١٩٥٢ ، ل ٢١٧ .

گەلێ هۆز هەن خاوەنی زمانی ئیشارەتن . هۆزی ئەرانـدای ئوسترالی نزیکەی (٤٥٠) ئیشارەتی جیاوازی هەیە ، کە نەك هەر شتی دیـاری‌کـراو نیشـان دەدەن ، بـەڵکـو بیـروڕای گشتیش دەردەبـڕن . زمانی ئیشـارەتی خێڵی ئـەرانـدا و خێڵەکـانی دی تەواوکەری زمانی دەنگی‌یە و لە حاڵاتی تایبەتی‌دا بەکاردێنرێ . بێوەژنی خێڵی وارموونگی ئوسترالی بۆ ماوەی ساڵێك قسەکردنی لێ قەدەغە دەکرێت . کۆڕی ژنان لە کووچە و کۆڵان بەبێ دەنگی دەبینرێ ، کەچی بـە پەنجـە و دەست و ئانیشـك لەگەڵ یـەك دەدوێن . هیندی‌یەکـانی ئەمـەریکا لە پێـوەندیی نێـوان خێڵی جیاوازدا زمانی ئیشارەت بەکاردێنن[53] .

یەکگرتنی هەمیشەیی تاقمی دەنگ و واتا (مەرجێکی گرنگی پەیدابوونی دێرینترین وشەن) بووە هۆی جـووت‌بوونیـان و ئـەمەش دیـاردەی قەدەغـەکـردن ئیسپـات دەکـا . لە کـۆنـدا قەدەغەکردن بە خەیاڵی ئەفسانەوە ؛ بە باوەڕی سیحری‌یەوە ؛ بە هێزی وشەوە بەند بووە : ئەگەر ناوێك بزانی ، ئەوە مرۆکەش دەناسی و هێزت بە سەریدا دەشکێ . لەبەر ئەوە لای گەلێ خێڵ و میللەت قـەدەغە بـوو نـاوی سـەرکردە و خـواوەند و فـریشتە بهێنرێ ؛ نەدەبوو کەس ناوی خۆی بە بێگانە بڵێ ؛ ژن نـاوی مێردەکەی ببا . ژن لای هەندێ خێڵ تا ئێستاش نەك هەر مـافی ئـەوەی نییە بـە ئاشکـرا ناوی مێـردەکەی بـڵێ ، بەڵکو نابێ سـەرپاکی ئـەو وشانـەش بڵێ ، کـە تاکـە بڕگـەییکی لە نـاوی مێردەکەی یان لە ناوی کەسوکاری مێردەکەیدا هەبێ[54] .

ن . ن . میکلووخە ـ مەکەلای ، ساڵی ١٨٧١ کە لە باکووری ڕۆژهەلاتی غینیای نوێ بوو ، نووسیویە دەڵێ : « نزیکەی هەر

(٥٣) ف . پ . فیلین ، گێشەی باروبۆخی کۆمەڵایەتیی زمان ، گۆڤاری « گێشەی زمانناسی » ، مۆسکو ، ١٩٦٦ ، ژ ٤ ، ل ٣٩ .

(٥٤) ب . ف . گرلۆفین ، سەرەتاییکی زمانناسی ، چاپی دووەم ، مۆسکو ، ١٩٧٨ ، ل ٢١٢ .

دێیەکی ئەو ناوچەیە بەشە دیالێکتی خۆی هەیە . لەو گوندانەدا ، کە بە پێ چارەکە سەعاتێك لە یەکدی دوورن ، چەند وشەیەکی جیاواز بۆ ڕاگەیاندنی واتای تاکە وشەیەك دەبیسترێ . خۆ دانیشتوانی ئەو گوندانەی دووری یان لەیەکەوە بەپیادە سەعاتێك دەبێ ، هەندێ جار بە بەشە دیالێکتی هێندە لە یەك جیاواز دەئاخێون ، کە نزیکەی لە یەکدی تێناگەن .(٥٥)،(٥٦).

لەپاڵ ئەو زمانانەی زۆر بڵاوبوونەتەوە ، زمانی ئەوتۆش هەیە کەم پەلیان هاویشتووە . ئەم زمانانەش لە خزمەتی میللەتی خۆیاندان - زمانی خێڵێك یان میللەتێکی بچووکن . تەنانەت زمانی دوو یان یەك گوندیش هەیە . بەوێنە ، لە داغستان هی دوو گوندی وەك زمانی بۆتلیخی (زمانی دانیشتوانی گوندی بۆتلیخ و میارسووە) . هی یەك گوندی ، وەك زمانی گینوخی (زمانی گوندی گیونوخی ناوچەی سیتتینە) . سەرپاکی گینوخەکان نزیکەی دووسەد کەسێك دەبن ..[٥٧] ، کەچی دیالێکتی ئەوتۆیش هەیە بە ملیۆنەها کەس پێی دەدوێن .

---

(٥٥) (میکلووخە - مەکەلای) زانا و گەڕیدەی ڕووس ، ساڵی ١٨٤٢ لە هەرێمی نۆفگۆرۆد لە دایك بووە و ساڵی ١٨٦٣ لە زانستگەی پیتربورگ وەرگیراوە .
ساڵانی ١٨٦٦_١٨٦٧ گەشتێکی بە دوورگەی کەناری و مەغریبدا کرد . ساڵی ١٨٦٩یش دوای گەڕانەوەی لە پێنجی دەریای سوور ، یەکەم بەرهەمی زانستیی دەربارەی چەند جۆرە ماسییەکی دەریایی بڵاوکردەوە .
هەر لە سەرەتای کارکردنییەوە ، گرنگی بە کولتوور و داب و نەریتی میللەتانی ئەو وڵاتانە داوە ، کە بینیونی .. دواتر ئەنترۆپۆلۆژی و ئەتنۆگرافی و لێکۆڵینەوەی دانیشتوانی ڕەسەنی باشووری پۆلەنەزیا و ئوسترالیا .. سەرنجی ڕاکێشاوە . دوو ساڵ و نیو لە باکووری پۆلەنەزیا کەناری غینیای نوێ ژیاوە .
(٥٦) ن . ن . میکلووخە - مەکەلای ، گەشت ، ب ١ ، مۆسکۆ - لینینگراد ، ١٩٤٠ ، ل ٢٤٢ .
(٥٧) پ . ئا . بوداگۆف ، مرۆف و زمانی ، مۆسکۆ ، ١٩٧٤ ، ل ٩٧ .

لە زمانی ڕووسیدا لەرینـەوەی دەنگەژێکـان لەگەڵ هـەموو توانستی وتنی دەمدا یەكدەكەوێ : زۆربی دەنگی كۆنسۆنانتی ئاوازەدار ، بەڵام ئەم دیاردەیە لە زمانە ئینۆ ـ ئوگۆریەكاندا بەپێچەوانـەوەیە ـ واتـە لەرینەوەی دەنگـەژێكان بـەدەگمەن لەگـەڵ وتنی دەمدا بـەكدەكەوێ و نـەبوونی كـۆنسـۆنـانتی ئـاوازەداریش لەو زمـانـانـەدا بـەڵگـەی ڕاستـەقینـەی ئـەم دیاردەیەن[58] .

جا كە مەسەلە بەو چەشن و جۆرە بێ ، ئیدی زمانەوانـانی ڕێبازی نوێ چۆن ڕێ بە خـۆیان دەدەن ، قسـەی وا نابـەجێ بكـەن .. یاخـود بۆ د . وریـا دەبێ وەك تووتی ئـەوی ئـەوان وتوویانە دووپات بكاتەوە .. مەنتیقی ئەو مەنتیقەی هـەردوو لایان ئاوی دەبەن ، كوا خۆی و كوا تۆوی ؟ ..

لە سەرێكی دی یەوە ، ئەویك لە چەندین نـووسینیدا بـاسی بوونی كرداری سادەی كردبێ ، ئیتـر كە لە وتـاری « ڕەخنەی ناڕەخنە »دا بـەپێچەوانـەوە پێ لەسەر نـەبوونی ئـەو جۆرە كردارانە دابگرێ ئەوە هیوادارم گلەییم لێنەكرێ ، گەر بڵێم ، د . وریا تەنانەت باش ئاشنا و بێداری نـووسینەكـانی خۆیشی نییە ، یان ڕاڕایە و هەردەم لەسەر هەوایەكە .

ئەوە چەند نموونەییك لە وتاری :

١ـ « لایەنێكی جیاوازی »

« .. بەپێی قاڵبی فرمانەكە (سادە یا لێكدراو ...)» (ل٢٦٢ ، د ١٠) .

« گـەر پـریـدیكـەیت بـریتی بـوو لە فـرمـان (چ سـادە چ لێكدراو) .. » (ل٢٦٢ ، دوادێر) .

٢ـ « لە پەیوەندی یەكانی بكەر نادیار » :

---

(٥٨) ف . م . بیریزین ، ب . ن . گۆلۆلین ، زمانناسیی گشتی ، مۆسكۆ ، ١٩٧٩ ، ل ١١٧ .

دیوی دەرموەی زمان ئەبینێ و سەیری زمان ناکات وەك سیستەمێکی ئاڵۆزی فرەڕووی پەیوەندیدار ، بۆیە هەر لێکۆڵینەوەیەکی زمان بە پێی ئەم پێڕەوە سلکار دەردەچێ » (ل ٢٢ ، س ١) .

نووسەر لەوەدا هیچ ڕاست ناکا ، کە وتوویە : « پێڕەوی (تقلیدی) .. هەر دیوی دەرموەی زمان ئەبینێ » .. لێرەدا درێژە بە ڕوونکردنەوە و لێکدانەوەی ئەو وتنانەی نادەم و تەنیا دەڵێم :

ئەخێر ڕێبازی جاولێکەری دەستووری ناوەکی و دەرەکیی زمان ڕەچاودەکات و نەك هەر کەلێ لێکۆڵینەوەی زمانانی بێگانە ئەوە ئیسپات دەکەن ، بەڵکو چەندین توێژینەوەی زمانی کوردیش بەڵگەی ئەو ڕاستییەن .

لە سەرێکی دیەوە بۆ دەبێ کەلێ کاری زانستیی لوتکە ، کە بەپێی ئەو ڕێبازە کەیەنرابنەتە ئەنجام سلکار بن - د . وریا وتەنی : « هەر لێکۆڵینەوەیەکی زمان بەپێی ئەم پێڕەوە سلکار دەرئەچێ »و کەچی چەند وتەیێکی کورت و گێری پڕ هەڵە و خەوشی د . وریا زانستی بن :

● ئەگەر د . وریا بە چوار وشەی (مڵ ، هەڤاڵ ، سامڵ ، تاڵ) یاسایێکی نابەجێ بۆ زمانی دەوڵەمەندی کوردی ڕۆبنێ و بڵێ : « .. هەموو لامێکیش دوای ئەلف بێ لە زمانی کوردیدا قەڵەوە » ، ئەوە بەپێی پێڕەوە تازەکانی زمانەوانی مەنتیقی کاردەکا و کارەکەی هەمە لایەنە .. بەڵام یەکێکی دی دەیان وشە بهێنێتەوە ، کە (ل)ی دوای (ا)یان لاوازبێ ، وەك : (ئالان ، ئالودە ، ئالیك ، ئالیکار ، ئالیسۆر ، ئالك ، ئالنگە ، بالۆرە ، بالووکە ، چالاك ، چوالە ، زالە ، سالار ، قالۆنچە ، کالیار ، لالۆ ، لالەبلس ، لالەزار ، لالووت ، لالغاو ، مالوان) .. ئەوە کاری ئەو کەسە هەر دیوی دەرموەی زمان دەبینێ و سلکار دەردەچێ .. یاخود ئەوێکی ڕێبازی تازەکەری ، کە لەو چەند دێڕەدا جیاوازی

له نێوان مەفهوومی دەنگ و پیتدا نەکردبێ و ئێمە و ماناتێک ، کە هەرگیز هەڵەی وای لێ روونەدابێ ، ئەوە چ لایەکمان هەر دیوی ..مرمووەی زمان دەبینێن ؟

* ئێمە بیست ساڵێک لەمەوبەر ئەوەمان یادداشتکردبێ ، کە لە ..یالێکتی کوردیی خوارووودا ، لە دۆخی بانگهێشتن و دۆخی ..یاندا نێر و مێ جیادەکرێنەوە و لە دەفەری جیاوازەوە نموونەمان هێنابێتەوە .. کەچی دواتر و بە دوا ئەو ..ۆزینەوەیەدا د . وریا بێئاگایانە بڵێ : « لە کوردیی خوارووشدا ..ە نێدادا نەبێ جنس جیاناکرێتەوە » ، ئیتر بۆ دەبێ لێکۆڵینەوە دروست و راستەکە ساکار بێ و قسە بێ بەڵگە و هەڵەکەش زانستی بێ ؟

* یەکێک ئیدیعای پەیرەوی کردنی رێبازە تازەکانی زمانەوانی و مەنتیقی بکات و وشەی هاوبێژ (Homonym)و وشەی فرەواتا (Polysemantic) تێکەڵ بە یەک بکات ، کەچی منێکی ساکاری رێبازی چاولێکەری پتر لە بیست ساڵ لەمەو پێش لێکم جیاکردبێنەوە ، ئەوە رێبازی کاممان باشترە ؟

* نووسەرێک دوور لە کشت داب و نەریتێکی زانستانە ، بە رۆژی روونان کەرەستە لە بەرهەمی رێزماننووسانی کورد و نامەی ماجستێر و دوکتۆریی خوێندکارانی کوردەوە وەربگرێ و بە هیچ جەشنێک ناویان نەبا و بیکا بە موڵکی خۆی و سەربازی ئەو کارە نارەوایە ـ بە سووک و ئاسانی پەردەپۆشکردنی ئەو راستییە ـ بە هەق و بە رێبازی نوێکەری بزانێ .. کەچی خەڵکی دی ، کە ئەمانەت دەپارێزن و کەشە بە لێکۆڵینەوەی باوو باپیرانیان دەدەن ، بە ناشارەزا و لە دنیا نەگەیشتوو دابنێ .

● لە ئەنجامی کەم ئاگایی و قووڵنەبوونەوە و ئاوڕ لە سەرچاوە نەدانەوە ، زانیارییەکی ناتەواو دەربارەی تایبەتێتییەکی شێوەیەکی کوردی وەربگرێ و بە پاساوێکی گشتیی بۆ سەرلەبەری زمانی کوردی ناوبەرێ و بە فرەرووییی و مەنتقیی و

تازەگەریی دابنێ ، بەڵام زانیاریی تەواو و گشتیی زمانەکەمان لە قاڵبی زانستیدا جێگیر بکرێ ، بە لای ئەوەوە پاسای یەک لایەنە بێ ...

● زمانەوانێک بۆ وتنەوەی دەستوورێکی ڕێکوپێکی دەیان ساڵ لەمەوبەر باسکراو ، سێ وشە بهێنێتەوە ، کە دوانیان بیژۆک بن و بەر دەستوورەکە نەکەون و تاکە یەکێکیان بەپێی پاساکە بڕوات .. ئەوە ناچارین هەزار شاڵاو و خۆزگە بۆ (تەقلیدی) یەکەی خۆمان بخوازین .

● پرۆفیسۆرێک ئاگای لەوە نەبێ ، کە لە چەندین لێکۆڵینەوەی زمانی کوردیدا چوار جنس یادداشت کراوە و بڵێ : سێ جنس دەست نیشان کراوە .. یان وشەیێکی یەکجار باوی ڕووسیی جنسی مێ بە نێر دابنێ .. ئیتر بە کام لێکۆڵینەوەی نوێ هەردوو دیو دەخوێنێتەوە .

● توێژەرێک خۆی چەندین ساڵ باسی بوونی کرداری سادەی کردبێ ، کەچی ئێستا ئاگای لەو وتانەی خۆی نەمابێ و بەرانبەر ئەو بۆچوونە وەستابێ ، کە لەگەڵ ڕایەکەی خۆی دەگونجێ ، دەبێ نرخ و بەهاو سەنگی ئەو وتە نازانستی‌یەی چەند بێ ؟ ..

● بێتو فوتابی‌یەکیش وشەکانی (ئازا)و (پیاو) بە ڕەگی کردار دابنێ ، بە هیچ جۆرێک لێی قبووڵ ناکرێ .. کەواتە د . وریا چۆن ڕێ بە خۆی دەدا باسی ساکاریی زانایانی کورد بکا ؟ .

● بە کوردی و بە کورتی ، وا پێ‌دەچێ بە لای د . وریاوە ، قسەی ڕووتی بێ بەڵگە و بێ نموونە ؛ بێ ئاگایی و بێ خەبەری لە بەرهەمی دیار و بەرچاوی زانایانی کورد ؛ ناونەهێنانی سەرچاوەو بە چاوی سووک تەماشاکردنی کاری زمانەوانان ؛ قسەی خراپ بە گەورە پیاوانی کورد [٥٩] ؛ لەملاو لەولا زانیاری وەرگرتن و کردنە موڵکی خۆ و ماڵ خاوەنەکەی زەوت‌کردن ؛

(٥٩) دواتر لەو بارەیەوە دەدوێین .

دیاردەی دزێو و نابەجێ و نادروست ؛ بێسەلیقەیی و ساکاریی کەرەستە و زانیاری و هەڵەی گەورە ؛ وشەی دژ بە یەکی بێ سەروبەر ؛ لەنگی و خواروخێچیی کوردی نووسین ؛ شێوازی نزم و زمانی کووچە و کۆڵانان .. « پێڕەوە تازەکانی زمانەوانی و مەنتیقی » بنەو هەرچی قسەی بە کاکڵ بە بەڵگە ؛ ئاگاداری و خەبەرداریی لە کاری زانایانی کورد ؛ ئاوهێنانی سەرچاوە و بایەخدان بە بەری ڕەنجی زمانەوانان ؛ ڕێزگرتنی گەورە پیاوانی کورد ؛ دەست نەگرتن بەسەر ملکی خەڵکی و زەوت نەکردنی ماڵی خاوەنەکەی ؛ دیاردەی ڕاست و بەجێ و دروست ؛ وردی و بە سەلیقەیی و کەرەستە و زانیاریی باش ؛ وشە و بیری پتەو ؛ ڕەوانی و پاراویی کوردی نووسین ؛ شێوازی بەرز و زمانی ئەدەبی .. پیشە ڕێبازی سادەی چاولێکەری بێ .

گەر تازەگەرێتی وا بێ ، بەڵێن بێ و شەرتە تا ماوم ، هەر لەسەر دینە کۆنەکەی خۆم بم و با کاکە وریاشم هەر پێم بڵێ (تەقلیدی ساکار ..) .

بۆ ئەو شەش حەوت وشەیەی کردوومەتە نموونەی حاڵەتی هاودەنگی و یەکێتیی ڕەگ و قەد ، د . وریا دەڵێ : « شەش حەوت کار ناکرێ بە قیاس بۆ زمان » .. خۆزگە هاوڕێی ئازیزم کەمێ بیری دەکردەوە و ئەو ڕاستییانەی خوارەوەی ڕەچاو دەکرد :

١- ئەو شەش حەوت وشەیە ، وەک نموونەی مشتێک لە خەروارێک هێنراومەتەوە ، دەنا نموونەی دیش هەیە و بەتایبەتی لە کرمانجیی ژووروودا .. ئەوەتە چاوگێکی یەکجار دیار و بەرچاوی وەک (مرن) ، ڕەگیش و قەدیشی (مر)ە ، کە مۆرفیمێکی سادەیە .

٢- منیش ، لەگەڵ ئەوەشدا ، کە لە ئینگلیزیدا یەکجار کوڵەوارم ، هێندە دەزانم ، چەندین کرداری وەک (... can, do, go) لە یەک مۆرفیم پێکهاتوون و سادەن .. جا ئەویش بەو ئینگلیزی باش زانینەوەی ، پاساوی پاکانەی

ئەبینینی ئەو دیاردە ئاشکرایەی چیە ؟ ..

٣ـ خۆ بۆ پەسەندنەکردنی ڕای مامۆستا محەمەد مەعرووف ، کە وتوویە : « کاری سادە لە کوردیدانیە » ، هەر هاودەنگی و یەکێتیی هەندێ ڕەگ و قەدم نەکردووەتە نموونە ، بەڵکو بە بەڵگەی دیش ڕەتم کردووەتەوە . ئەی د . وریا لەوانی دی بۆ ئەدواوە ؟

٤ـ گەر ئەو نموونانەی من واش بن ، وەك ئەو لە لاپەڕە (٢٣)شدا دەربارەیان دەڵێ : « ئەنانەت لە پێڕەوی ئەقلیدیشا ئەخرێنە خانەی (ناویزە) کانەوە » (س ١) .. کەواتە بۆ ڕەخنەی لە مامۆستا محەمەد مەعرووف نەگرتووە ، کە لە وتارەکەیدا بە هیچ چەشنێك ئەوەی یاداشت نەکردووە . شەش حەوت وشەیەك هەبن بیژۆك بن و نەچنە جغزی دەستوورە گشتیەکەوە

د . وریا لەنێو ئەوەی وتوومە ، ئەم مۆرفیمانە ، « کە لە یەك کاتدا ڕەگیش و قەدیش بن ، ئەوە بێ بیرکردنەوە دەزانین لە یەك مۆرفیم پێکهاتوون » ، دەستەواژەی (بێ بیرکردنەوە) ی بەلاوە یەکجار خراپە و دەربارەی نووسیویە : « دەربڕینی (بێبیرکردنەوە) لە زانستدا نیە و جێی نابێتەوە و نابێ خاوەنی ناسناوی ئەکادیمی ئەم جۆرە دەربڕینانە بەکاربێنێ و بێبیرکردنەوە بڕیار بدات .. » (ل ٢٢ ، س ١) :

١ـ ئەگەر لە هەر کەسێك بپرسیت یەك و یەك دەکاتە چەند ، بێ بیرکردنەوە پێت دەڵێت : دوو .. بەلام گەر لە خوێندەوارێکی باشیش بپرسیت ٤٧٨×٢٧٣ دەکاتە چەند ، بێگومان بیری لێدەکاتەوە و ئەوجا ئەنجامت پێدەڵێت .. جا ئەو نموونانەش ، کە ڕەگ و قەدیان وەك یەك بن (نەك جیاواز بن) ، بێگومان بێ بیرکردنەوە دەزانین لە یەك مۆرفیم پێکهاتوون .

٢ـ بەڵێ هاوکاری هێژام دەڵێ : ئەو دەربڕینە ، لە زانستا نیەو جێی نابێتەوە و نابێ خاوەنی ناسناوی ئەکادیمی ئەم

جۆرە دەربڕینانە بەکاربێنێ « .. ئەمانە لە قسەی زانای لوتکە و فریشتەی ئاسمان دەچن .. یەکێک بەو چەشنە زانست پەروەر بێ و قسەی هێندە بەجێ بێ ، بە ڕۆژی ڕووناک کەرەستە لە ملاو لەولا وەربگرێ و بیکاتە موڵکی خۆی و شێوازی نووسینی زمانی لاکۆڵان ئابێ و نالێ : « .. ڕایەکی پووچە و بە تیشکی ئەزمەری یەی فۆنیم قش دەبێتەوە »[60] و توانج و تانە ئاگرینە کەلەمیرانی کوردو و کاری وا ئاکا زاتێکی وەک مامۆستا مەسعوود محەمەد بە (.. درێژدادر) ناوبەری[61] ..

جا گەلوا ! ئەو (بێ بیرکردنەوە)یەی بەندە لە زانستدا جێی نابێتەوە ، یان ئەو ڕەفتار و تەڕزمانی یەی د . وریا ؟

گەر مەرج وابێ ، خاوەن ناسناوی ئەکادیمی دەست بەسەر ماڵی خەڵکی دا بگرێ ، لە بێ ئاگایی پاسای سەیر و سەمەرە بێنێتە ئاوان ؛ بە زمانی کووچە و کۆڵانان بدوێ ؛ پلار و تەوس بگرێتە زانایان .. ئەوە یاران ببورن ، من ناسناوی ئەکادیمیم ناوێ و هەر پیرۆز بەوانە بێ ، کە چێژ لەو شێواز و ڕێبازە وەردەگرن .

گریمان بۆچوون و نموونەکانی بەندە سەبارەت بە ڕاست نەزانینی ڕای مامۆستا محەمەد مەعرووف ، کە وتوویە : « کاری سادە لە زمانی کوردیدا نی یە » ، باش و تەواو نین ، بەڵام خۆ ئەو هەموو ڕەخنە و تێبینی و سەرنجانەی دی ، کە لە بارەی وتاری « کارپۆلین کردن بەپێی ڕۆنان »ی کاکە حەمەوە نیشانم داون ، تۆ بڵێی شتێکی چاک و دروست و بەکەڵکیان تێدا نەبێ ، کە شایانی باس بێ .. ؟ بەڵێ گەلێ کەموکورتیی ئەو وتارەم پڕکردووەتەوە و هەڵەی زۆریم ڕاست کردووەتەوە .. بەڵام د . وریا نەیویستووە دان بەو ڕاستی یەدا بنێ و سەرەتای وتاریشی ، کە بەو

(٦٠) بڕوانە : سەرچاوەی ژ ٣٢ .
(٦١) بڕوانە ، وتاری (ڕەخنەی ئاڕەخنە) ، ل ٢٢ ، س ٢ . پاشان دێینەوە سەر ئەو باسە .

بەرگری یە لاوازە دەست پێ کردووە ، هەر بۆ ئەوە بووە ، ڕێگە بۆ وەڵامی ئەو ڕەخنەیەم خۆشکا ، کە لە پەراوێزی ژمارە (٤)دا لە خۆیم گرتووە .

ئەوەتە دەست پێ کردنی داکۆکی لە خۆیشی بە شێوازە بەردەوامە وتە قەبە و قەڵەوەکانی دەهۆنێتەوە و لە ترۆپکی چەواشەکارییەوە دەڵێ : « د . ئەورەحمان لەم باسەیدا زۆر تاکید[٦٢] لەسەر پێڕەوی زانستی ئەکات کەچی نەیتوانیوە تیایا خۆی بە ئاسانترین مەرجەکانی ببەستێتەوە .. » (ل ٢٣ ، س ١) . بەڵێ من نەک هەر لەم وتارەمدا ، بەڵکو لە زوربەی نووسینەکانمدا جەخت لەسەر پێڕۆ و بەرنامەی زانستی دەکەم ، چونکە باس بەبێ ئەو ڕێباز و شێوازە ، نابێتە باسی زانستی .. ئەمە تاکە ڕاستی یەکە کە د . وریا ددانی پێدا نابێ و مایەی خۆشی یە .. بەڵام بەداخەوە ، ئەمەشی هەر بۆ ئەوە درکاندووە ، بیخاتە مێشکی خوێنەرەوە ، گوایا ئەورەحمان لەگەڵ ئەوەشدا لەو باسەیەدا نەیتوانیوە خۆی بە ئاسانترین مەرجەکانی پێڕەوی زانستی یەوە ببەستێتەوە .. بۆ ئەوەی ئەو وتانە هەر قسەی ڕووت و ڕەجاڵ نەبن ، د . وریا دەبوو :

١ـ کەمێ باسی پێڕەوی زانستیی بۆ بکردینایە ، تا فێری ئەو عیلمە بین ، کە ئەو دەیزانێ و ئێمە سەری لێ دەرناکەین .

٢ـ لە نێو مەرجەکانی زانستیدا ، ئاسانترینیانی بۆ دەست نیشان بکردینایە ، بۆ ئەوەی لەمەولا زەحمەتترین و ئاسانترینیان جیابکەینەوە .

٣ـ بە بەڵگە و نموونەوە نیشانی بدایە ، کە ئەورەحمان لە کام بەند و خاڵی ئەو وتارەمیدا ، ئەوەی ئەو دەفەرمووێ ، پێی نەکراوە .

---

[٦٢] زمانەوانێک لە وشەی (تەئکید)دا ، هەڵەی وا بکا و بە (تاکید) بینووسێ ، هەڵبەت کلاوی دێتە سەر .

بەڵێ ئەو جۆرە قسانەی د. وریا بە هەموو کەسێک دەکرێ، بەڵام زانست و زانیاری خۆ ماندووکردنی دەوێ.

د. وریا بەدوا ئەو قسانەدا، وا ڕادەگەیەنێ، کە ئەو ڕەخنەیەی بەندە لە پەراوێزی ناوبراودا لە خۆیم گرتووە، گوایا «بێ ئەوەی لە دوور یا نزیکەوە هیچ پەیوەندییەکی بە ناوەڕۆکی ڕەخنەکەیەوە هەبێ ناوی وتارێکیم (باسێکی فۆنۆلۆجی)، کە سیازدە ساڵ لەمەوبەر بڵاوکراوەتەوە ئەخزێنێتە ناو باسەکەیەوە..» (ل ٢٣، س ١)

وا پێدەچێ نووسەری ئەو چەند دێرە تەنانەت لەو وتارەشدا، کە تێیدا ڕەخنە لە خۆیشی گیراوە، هێندە خۆی ماندوو نەکردووە بە وردی بیخوێنێتەوە.. گەرنا، ئەوە بە ڕوونی و ئاشکرایی و ئاسانی دەیبینی پێوەندیی ئەو ڕەخنەیەی لەوم گرتووە، چەند نێزیک و هاومەبەستی ئەو ڕەخنەییە، کە لەو شوێن و لایەنەوە لە مامۆستا محەمەد مەعرووفم گرتووە..

من ئەوەم زۆر پێ باش بووە، کە مامۆستا محەمەد بەشی یەکەمی وتارەکەی تەرخانکردووە بۆ کورتە هەڵسەنگاندنێکی ئەو کارانەی لە مەیدانی لێکۆڵینەوەی دابەشکردنی کرداردا کراون.. بەڵام ڕەخنەم لەوە هەبووە، سەرجەمی ئەو سەرچاوە کوردییانەی لێیان دواوە تەنیا نۆ کتێب و وتارن و وێڕای ئەوەش پێوەندیی ڕاستەوخۆیان بە ناوەڕۆکی باسەکەیەوە نییە و، ژمارەی ئەو بەرهەمانەش کە باسی نەکردوون، لەوانەی باسی کردوون زیاترە و بەشێکیان لە باسەکەیەوە زیاتر نێزیکن. بۆ بەڵگەی ئەو قسانەشم ناوی بیست بەرهەمم خستوومەتە ڕوو.. پاشان هۆی ناونەبردنی ئەو بەرهەمانەم لێکداوەتەوە و خستوومەتە بەرچاو.. جا بەم بۆنەیەوە بەجێم زانیوە و بۆ پەند و ئامۆژگاری، گلەیی لەو دۆستانەی دیشم بکەم، کە لەو ڕووەوە کەمتەرخەمن و ڕێز لە کاری پێشڕەوان ناگرن، بەتایبەتی د. وریا، کە نە لەوە دەدوێ زووتر چی کراوە و نە

ئاوی سەرچاوە دەبات و لەوەش خراپتر لەمەلاو لەولا زانیاری وەردەگرێ و ناوی خاوەنە ڕاستەقینەکەشی پەردەپۆش دەکات . لەگەڵ ئەوەشدا چەندین جار بەدەمی ئەم ڕاستییەم پێوتووە و خۆی لێ گێلکردووە .. جا ئەمەی من کاری دۆستانەیە یان نا ؟ ... بەرگرییە لە ڕابەران و زانست یان نا ؟ ..

هەرچی بۆ ئەو خاڵەشێتی ، کە وتوویە : « وتارێکم .. کە سیازدە ساڵ لەمەوبەر بڵاوکراوەتەوە » ، دەڵێم :

١ـ درەنگە و زوویی بۆ ئەو جۆرە کارانە نە مەرجە و نە دەوری هەیە .

٢ـ هەر کە ئەو وتارەی بڵاوبووەوە ، پێموت : مامۆستا مەسعوود محەمەد لە کتێبی « چەند حەشارگەیێکی ڕێزمانی کوردی »دا باشتر و فراوانتر لەو کێشەیە دواوە ... لە وەڵامدا وتی : نەمخوێندووەتەوە .

ئەوجا منیش ئەو دوو ڕاستییەی خوارەوەم بە هاوڕێی خۆشەویستم ڕاگەیاند :

یەکەم ـ عوزر لە قەباعەت خراپتر ..

دووەم ـ ئاخر نەک هەر زۆری نموونەکانت ، بەڵکو هەندێ ڕستەشت هەر وەک ئەوانی مامۆستا مەسعوودن . ئەویک حەوت ساڵ بەر لەو وتارەی تۆ ئەو کتێبەی بڵاوکردبێتەوە ، خۆ ناکرێ بڵێین ، ئەو لە تۆی وەرگرتووە .

٣ـ وتاری « کاریۆلێنکردن بەپێی ڕۆنان و چەند سەرنجێک » ، شەش ساڵ لەمەوبەر نووسیومە .. ماوەی چەند ساڵێک هیچم بڵاونەدەکردەوە ، کاتێ کەوتمەوە بڵاوکردنەوە ، ئەمە بووە یەکەم وتارم

زێدە ڕۆیی نییە ، گەر بڵێم هەر بەندێکی ئەو وەڵامەی د . وریا جێی سەرسوڕمان و گومان و پرسیارە . ئاخر ، کە وتوویە : « وەک دەرئەکەوێ د . ئاوڕمحمان لە باسکەی من نەگەیشتووە یان زۆر

بە سەرپێیی سەیری کردووە ، (ل ٢٣ ، س ١) ، گوایا ئەوە نازانێ :

١ـ نە من هێندە نەخوێندەوارم لە باسەکەی ئەو نەگەیشتبم و نە باسەکەی ئەویش لە ئاستێکی وا بەرزی زانستیدایە ، تەنانەت زمانەوانیش تێی نەگا .

٢ـ یان کە بڵێ ئەوڕەحمان « زۆر بە سەرپێیی سەیری کردووە» ، ئەی چۆن مێ تێر پێشتر ، دەنووسێ : « لەگەڵ باسێکی مامۆستا مسعود محمددا بەراووردی ئەکات » . لێکۆڵینەوە لە باسێک کەمێنرابێتە ئەو ئاستەی لەگەڵ نووسینێکی دیدا بەراورد کرابێ و بانگی هەقی ئاڕەوایی وەرگرتن و ئاونەبردنی تێدا درابێ ، ئیتر چۆن بە سەرپێیی سەیری کراوە ؟

د . وریا لەبیریتی ئەوەی پێ لە ڕاستی بنێ و بەڵێن و پەیمان بدا واز لە کاری ئاڕەوای وەرگرتن و ئاونەبردن بێنێ و ئیمان بە ڕێزگرتنی ڕابەران و پێشڕەوان بێنێ ، کەچی کەوتووەتە بڕوبیانووی بێ سەروبەر و دەربڕینی بازاڕییانە و تەنانەت وتنی وتەی ناشیرین بە مامۆستا مەسعوود محەمەد .

پاکانەی وەرنەگرتنی زانیاری لە مامۆستا مەسعوود محەمەد ئەوەیە ، گوایا باسەکەی ئەم دەربارەی دەنگسازییە و ئەوی ئەویش شتێکی دییە .. خۆم و خوێنەر بەم بیانووە سەیر و سەمەرەیەوە خەریک ناکەم ، تەنیا دەپرسم :

١ـ ئەی چۆن بەشێک لە نموونەکانی مامۆستا مەسعوود محەمەد و هەندێ شێوە دەربڕینی ئەو زاتە کەوتوونەتە وتاری « باسێکی فۆنۆلۆجی »یەوە .. ؟[٦٣]

٢ـ هەر لەبەر ئەوەی مامۆستا مەسعوود کتێبەکەی بە دەنگسازی ناونەنابێ ، ئیتر کەرەستەی بۆ وتارێکی ئەو بوارە لێوەربگیرێ ، ماڵ خاوەنەکەی پێوە نامێنێ ؟ ..

---

٦٣) لە سەرەتای بەشی یەکەمی ئەم وتارەدا ، ئەو نموونە و دەربڕینانە باس کراون .

د . وریا کە پێداگری و دەڵێ : « دۆزینەوەی خۆمە و پێشتر باس نەکراوە » (ل ٢٣ ، س ٢) ، وا دیارە دەیەوێ بڵێ ئەم پێشتر باسی کردووە و مامۆستا مەسعوود لەوی وەرگرتووە .. بەو پێیە یان دەبێ مامۆستا مەسعوود ساڵی ١٩٧٦ مێشکی ساڵی ١٩٨٤ی د . وریای خوێندبێتەوە و ئەو نموونە و دەربڕینانەی لێوەرگرتبێ .. یان ساڵی ١٩٨٤ پێش ساڵی ١٩٧٦ بکەوێ .

هیچ یەکێک لەو لێکدانەوانەش پەسەندنین و ڕووی مەجلیسیان نییە .. حا لەبەر ئەوەش ، کە من شاهیدیی نادروستم بۆ نەداوە و ناڕاستیم بۆ نەکۆڕیوە بە ڕاستی و قەباڵەی بەتاڵم بۆ مۆرنەکردووە ، بۆیە بە تەوسەوە پێمدەڵێ : « ئەبوو د . عەبدولڕەحمان وەک خاوەن ناسناوێکی ئەکادیمی واقیعی بوایە و ئەمەی دەربخستایە » (ل ٢٣ ، س ٢) .. بەداخەوە لە چەند شوێنێکی ئەو کورتە وتارەیدا ، ئەو دەربڕینەی وتووەتەوە و ویستوویەتی بەو جۆرە پلار و توانجە کاربکاتە سەر خوێنەر و بەندە .

ئەوەی زۆریش جێی نیگەرانی و دڵتەنگی بێ ، ئەو وتە ناشیرینانەیە ، کە بە مەبەستی بەرگری لە خۆکردن بە مامۆستا مەسعوود محەمەدی دەڵێ . د . وریا وا نیشان دەدا ، کە ئەم باسەکەی زانستییانەیە و دوورە؛ لە سەلەفییەتی و درێژدادڕی بێسوود و ئەنجام » (ل ٢٣ ، س ٢)ی وەک مەسعوود محەمەد ..

کەمێک بەر لەوەی ئەو وتە جوان و قەشەنگانە بە کاک مەسعوود بڵێ ، ڕووی کردووەتە بەندە و بە زمانێکی بازاڕییانە و بە کوردییەکی خوارو خێچ وتوویە : « ئەو پرسیارە ئاراستەی د . عەبدولڕەحمان ئەکرێ لێرە ئەوەیە .. کام پێڕەوی زانستی لە کام ئوتووی هەتاری نەدات .. » (ل ٢٣ ، س ٢) .

هەرچی بۆ شەخسی خۆمە ، هیچ گلەییەک لەو برا ئازیزەم ناکەم ، بەڵام بۆ مامۆستا مەسعوود محەمەد ، نەک هەر گلەیی ،

بەڵکو لۆمە و سەرزەنشت یشی دەکەم .. کەلۆ ! ئێمەی کوردی کۆڵ و چارەڕەش ، چەند زانا و دانا ؛ پلەبەرز و پلەدار ؛ گەورەو کەڵەمێر .. ی وەک مامۆستا مەسعوود محەممەدمان هەیە ، تا وا بە چاوی سووک تەماشای بکرێ . ئەگەر زمان بۆ ئەو جۆرە وشانە ببزوێ ، ئەی قەڵەم چۆن قایل دەبێ بیاننووسێ ؟ ..

د . وریا بۆ ناونەبردنی سەرچاوە و نکۆڵیکردن لە وەرگرتنی زانیاری لە کەسانی دییەوە ، دیسان دەڵێ : « .. لەم وتارە یەکجار کورتەمدا .. ئەنجامی شیکردنەوەی خۆم دەخەمە ڕوو . باسی شتێ ئەکەم پێشتر باس نەکراوە ، سوودم لە هیچ سەرچاوەیێک وەرنەگرتووە .. » دەبوو « د . ئاورەحمان بڵێ لە کوێ پێشتر باسکراوە .. » (ل ٢٣ ، س ٢) ..

بەڵێنە ، لەو تاکە پەراوێزەدا ، کە تێیدا لەو ڕووەوە ڕەخنەم لە د . وریا گرتبێ و وتبێتم : « وێڕای ئەو چەند دێڕەی مامۆستا تۆفیق وەهبی ، کە لە بەندی (٤٧)ی لاپەڕە (١٠)ی کتێبی (دەستووری زمانی کوردی ـ ١٩٢٩)دا پێوەندیی بەو باسەی د . وریاوە هەیە ، مامۆستا مەسعوود محەممەدیش لە چەند نووسینێکیدا لەو کێشەیە دواوە : یەکەم جار ساڵی ١٩٧٣ لە وتاری (بەکارهێنانی ـی ـ لە ڕێزمانی کوردیدا ، گۆڤاری کۆڕی زانیاری کورد ، ب ١ ، ژ ٢ ، ل ٨٩ ـ ١٠٠)و ئەمجا لە کتێبی (ڕێزمانی ئاخاوتنی کوردی ـ ١٩٧٦)دا لە دوو شوێندا (ل ١٠٥)و (ل ٢١٥ـ٢١٦) ودواتریش لە کتێبی (چەند حەشارگەیێکی ڕێزمانی کوردی ـ ل ٥٦ـ٥٧)دا لە هەمان باس دواوە »[٦٤] .. خۆ هێشتا چەند مانگێک بەسەر بڵاوکردنەوەی ئەو وتارەمدا تێپەڕیوە و کەچی براکە هێزام دەنووسێ : دەبوو « د . ئاورەحمان

---

(٦٤) د . ئەورەحمانی حاجی مارف ، وتاری کاریگەرکردن بەپێی پۆنان و چەند سەرنجێک ، گۆڤاری « ڕۆشنبیری نوێ » ، ژ ١٣٩ ، بەغدا ، ١٩٩٧ ، ل ١٥ـ١٦ ، پەراوێزی ژ ٤ .

بڵێ :له کوێ پێشتر باس کراوه .. « .. ئەو دەیەوێ وا خەڵك چەواشە بکا ، کە هەر لەبەر ئەوەی وتارەکەی ئەو دەربارەی دەنگسازی یە و ئەوانی کەسانی دی ، ئەو ناوە زۆریان نییە ، ئیتر ئەم نابێ ناویان بەرێ و ئەوان مافیان بەسەر ئەو باسەوە نییە .

لێرەدا دوو ڕاستی دەخەمە پێش چاو :

١ـ مەسەلە ئەوە نییە ، کە ناوی باسەکان جیاوازن ، بەڵکو هەڵسو و کەوتی د . وریا لە نووسیندا بەو شێوە ناڕاستەیە .. بێتو ئەمەشی لێ قبوول بکەین ، کە تۆژەرانی دی مەبەستی سەرەکیی ئەو نووسینانەیان (دەنگسازی) نەبێ ، ئەی چۆن بەوە قایل بین ، کە بۆ هەموو بوار و ئاستێ ، کەرەستەی زۆر و ئامادەی لە مامۆستایان : فەتتاحی مامە عەلی و ئەورەحمانی حاجی مارف و د . عەبدوڵڵا حوسێن .. وەرگرتووە و بە هیچ چەشنێکیش ناویانی نەبردووە .

٢ـ بەپێی ئەو وتانەی د . وریا ، ئەگەر ئەو بەشی زمانی کوردییەی ، ئەو سەرۆکێتی و ئێمەش مامۆستا ، ڕۆژێك لە ڕۆژان ناوی بگۆڕرێ ، یان ببێتە کۆلێجێکی سەربەخۆ ، ئەوە دەبێ ناو و دەوری ئەو و ئێمە لە مێژووی ئەو بەشەدا باس نەکرێت . بێگومان برای بەڕێزم ئەمەیانی قبووڵ نییە .. جا با لێم ببوورێ ، کە منیش بە خاڵی یەکەم قایل نیم ..

ئەوێکە ، کە بۆ وتاری « باسێکی فۆنۆلۆجی » بڵێ : « لەم وتارە یەکجار کورتەمدا .. ئەنجامی شیکردنەوەی خۆم دەخەمە ڕوو .. سوودم لە هیچ سەرچاوەیێك وەرنەگرتووە .. » .. ڕەنگە هەقم بێ ، کەر لێێ بپرسم : خۆ وتاری « ڕەخنەی ناڕەخنە »ش ئەنجامی شیکردنەوەی خۆتە ، ئەی بۆ لێرەدا سوودت لە سەرچاوە وەرگرتووە و ناویشت بردوون ؟ .

وەك من خستوومەتە ڕوو و ، وەك خۆیشی دانی پێدا ناوە ، لە وتاری « باسێکی فۆنۆلۆجی »دا ناوی هیچ سەرچاوەیێکی

نەبردووە .. لە زۆربەی نووسینەکانی دیشیدا ناوی دووسێ سەرچاوەیەک دەبا ، کەهەمیشە بەشی زۆریان بەرهەمی خوێن ..
ئەمانەت لە نامیلکەی « ڕێزمانی ڕانـاوی لکـاو »[٦٥]دا ، کە گەورەترین کارێتی ، چوار پەراوێز و پێنج سەرچاوەی ڕیزکردووەو سێیانیان هی خوێن (ل ٢٨) ، بەلام ئەوەی تەواو سەرنج ڕابکێشێ و مایەی خۆشی بێ ، ئەوەیە ژمارەی پەراوێز و سەرچاوەکانی وەلامەکەی ـ ڕەخنەی ناڕەخنە ، دوازدە دانەن .. شاهیدیی هەق دەدەم ، ئەمە یەکەم جارە د . وریا لە نووسینیدا بەو ئەندازەیە پەنجە بۆ سەرچـاوە ڕابکێشێ و .. دیارە لە دڵدا ئیمانی بە ڕەخنەکەی من هێناوە و لەمەو دوا ئەو شێواز و ڕێبازە دەگرێتە بەر ، کە بەندە دەمێکە سڵە پێڕەوی دەکا .. ئەمە کارێکی چاکە و بەدڵ پیرۆزبایی لێدەکەم .. بەلام خۆزگە بۆیـرانە زاتی دەکرد ، پێ لە هەڵەکانی زووی بنێ .
د . وریا لەبەر ئەوەی بە کوردی بیرناکاتـەوە ، بەلایـەوە سەیرە ، کە من داوای (لێکۆڵینەوەی تێروتەسەل) دەکەم و بۆیە بەم بۆنەیەوە وتوویە : « .. د. ئاورەحمان لە زۆر شوێنا دەربڕینی (تێروتەسەل) بەکارئەهێنێ » (ل ٢٣ ، س٢) .. گەر بە کوردی بیرم نەکردایەتـەوە ، کە لە زمـانێکی بێگانـەوە ئەو مەبەستەم وەربگێڕایـە ، دەبـوو بڵێم (دیـوی نـاوەوە و دەرەوە) .. من چ پێویستم بەو دەقاودەقە ناقۆلایە هەیـە ، کە زمانەکەی خۆم دەربڕینی (تێروتەسەل) ی هەبێ .. بێگومـان لێکۆڵینەوەی تێروتەسەلیش ئەوەیە ، هەمـوو ڕوو و دیوێکی دیاردەیەک تاوتوێ بکا .. مامۆستا وریـا (تێروتـەسەل) بـە (دووروودرێـژ) تێگـەیشتـووە و ئـەوەتـە ئـەنجـامی ئـەو بێئاگایی‌یەی لە ڕستەیێکی شێواوی بێ گوزارەدا دەردەخـا و دەڵێ : « تێروتەسەلی لە زانستا مەوزوعیەت و ڕاستی دەرخستن

(٦٥) د . وریا عومەر ئەمین ، ڕێزمانی ڕاناوی لکاو ، بەغدا ، ١٩٨٦ .

و گەیشتنە یاسا و ئەنجامی تازە بە کورتترین ڕێگا » .

بەندە هەمیشە گرنگی بە بەکارهێنانی ڕێژەی ڕاستی وشە :

شێوازی دروست داڕشتنی ڕستە ؛ پاراوی و ڕەوانی و بێگرێیی مەبەست دەربڕین ؛ باش پەیڕەوی کردنی ڕێنووس ؛ ڕاستکردنەوەی هەڵەی چاپ .. داوە و بۆیە بەرهەمەکانی تا ڕادەیێک بە پوختی دەکەونە بەر دیدەی خوێنەران .. بەڵام بە خەم و پەژارە و کەسەرێکی زۆرەوە دەڵێم ، نووسینەکانی د . وریا لە سەرپاکی ئەو بوارانەدا یەکجار پڕ خەوش و ناتەواوین .. ئەوەتە تەنانەت لەم وەڵامەیدا ، کە لای خۆی تەواو بایەخی پێداوە ، دەیان هەڵەی زەق و چەندین کەموکورتیی ئەو بابەتانە ، ئاشکرا ، لە چاو دەچەقن .. لێدوان لە گشت ئەو لایەنانەی وتاری ناوبراو ئاو زۆر دەکێشێ و ناچار هەڵیدەگرم بۆ دەلاقەیێکی دی .. جارێ تەنیا سەرنج بۆ دوو خاڵی سەر بە ڕێنووس ڕادەکێشم :

١ـ د . وریا یەکێکە لەوانەی بەتەواوی لایەنگیری دانانی چوکڵەیە لە ژێر (ڕ)ی سەرەتای وشەدا و ئەمەی لە وتاری « ئیملای کوردی و چەند تێبینییەک »[٦٦] دەربڕیوە و نووسیویە : « ... ئەو ڕایەی کە دەڵێ لەبەر ئەوەی هەموو (ڕ)یەک ، لە سەرەتای ووشەی کوردی دەرکەوێ قەڵەوە ، بۆیە لە نووسینا پێویست بەوە ناکات نیشانەی (قەڵەوی)ی بۆ دابنرێت ڕایەکی پووچە و بە تیشکی ئەزمەرییەی فۆنێم فش دەبێتەوە ... » (ل ٤٤٢) ، کەچی لە وتاری « ڕەخنەی ناڕەخنە »دا لە نووسینی سەرجەمی ئەو جۆرە وشانەدا (٢)ی نیشانەی قەڵەویی لەژێر ئەو پیتەدا دانەناوە ..[٦٧] ئەم

(٦٦) بڕوانە : پەراوێزی ژ ٢٢ .

(٦٧) تەنانەت بۆ زۆربەی زۆری ئەو (ڕ)ە قەڵەوانەش ، کە لە ناوەڕاست یان کۆتایی وشەدا دێن ، چوکڵەی دانەناوە .

دیاردەیەش وەنەبێ هەر لەم وتارەیدا بێ ، بەڵکو لە زۆربەی نووسینەکانیدا بەهەمان چەشنە .. زێدە ڕۆیی نییە ، گەر بڵێم ، نامیلکەی (ڕێـزمانی ڕانـاوی لکاو) پتـر لە سەد وشـەی وای گرتووەتە خۆ و تاکە یەکێکیان چییە ، چوکلە لەژێر (ڕ)ەکەیدا نییـە . بۆ نمـوونە سـەرنـاوی ئـەو نـامیلکـەیـە لە سێ وشـە پێکهـاتـووە : (ڕێـزمـانی ڕانـاوی لکـاو)و دوانیـان بـە (ڕ) دەست پێدەکەن و لەژێر (ڕ)ی هیچ کامێکیاندا (٧) دانەنراوە ، واتە نووسراوە : (ریزمانی رانلوی لکاو) ..

٢- ئیملای چەنـدین وشەی هـەڵەیە و بـەتایـبەتی ئەوەی لەبریتی (تەئکید) ، نووسـیـویە (تـاکید) (ل ٢٣ ، س ١ ، د ٢٥) ؛ لە جیاتی (بەراورد) ، (بەراوورد) (ل ٢٣ ، س ١ ، د ٣٠ ؛ل ٢٣ ، س ٢ ، د٥) .

جا ئەمانە کەمتەرخەمی بن ، یان نەزانین بۆ زمانەوان نەنگە .

بەداخەوە بەرهەمەکانی د . وریـا پڕی ئـەو جۆرە هـەڵە و خەوشانەن ..

بەوێنە لە کۆتایی وتاری ناوبراوی ، لە باسا دەنگی یەکـانی زمانی کوردی ،دا دوو وشەی (ئازا) -کە ئاوەڵناوە و (پیاو) - کە ناوە ، بە ڕەگی کردار داناوە .. ئەوەتە نووسیویە :

« ئـەگـەر ڕانـاوی لکـاو (ین - یت) لەگـەڵ ڕەگی فـرمـان دەرکەوتن ..

....

ئێمە ئازاین »

« ئەگەر ڕەگی فرمان بە کپ کۆتایی هاتبێ .. :

تۆ پیاویت » (ل ٢١) .

مایەی خەم و پەژارەییکی سەخت و گرانە ، زانست و زانیاریی زمانەوانیە لەو ئاست و ڕادەیەدا بێت .

بـاسی ڕەخنەی د . وریـا دەربارەی بـەکارهێنـانی دەربڕینی (ئیروتەسەل) لە لایەن بەندەوە ، دەمگەڕێنێتەوە بۆ ئیبیمای

بەردەوامی سەبارەت بە (تازەگەریتی) و پەیرەوی کردنی (پەیرەوە تازەکانی زمانەوانی)و (بێ دەسەلاتی پەیرەوی چلولیکەری و هەر بینینی دیوی دەرەوەی زمان) .. بۆ ئەم قسە زلە ڕوونە بێ بەڵگانەی دەڵێم :

ئەو دەڵێ لە دیوی ناوەوە و دەرەوەی شت دەکۆڵینەوە ، بەلام ئەمەی هەر بە قسەیە ، نەك بە کردار . ئەوەتە لە زۆربەی نووسینەکانیدا تەنیا لە دیوی دەرەوەی دیاردەکان دەدوێ و ئەویش بە نیوەچڵی . بۆ وێنە :

١- (مۆرفیمی وشەدارێژ ـ Derivational morphame)و (مۆرفیمی وشەگۆڕ ـ Inflexional morpheme) هەر لەبەر ئەوەی هەردووکیان مۆرفیمی بەندن و سەربەخۆ و بە تەنیا واتا نابەخشن ، بە یەك شتیان دادەنێ و جیاوازی لە نێوانیاندا ناکات و ئەمەش هۆی ئەوەیە ، کە تەنیا دیوی دەرەوەی ئەو مۆرفیمانەی بینیوە . ئەگەر دیوی ناوەوەی ببینیایە ، ئەوسا دەیزانی :

أ ـ مۆرفیمی وشەدارێژ دەتوانێ وشەیەك لە بەشێکی ئاخاوتنەوە بکاتە بەشێکی دیکەی ئاخاوتن ، بەلام مۆرفیمی وشەگۆڕ ناتوانێ ئەو ئەرکە ببینێ .

ب ـ لە وشەی ئاسادەی زمانی کوردیدا پاشگر (کە مۆرفیمی وشەدارێژە) ، هەمیشە لە دوای بنەمای وشەوە دێت و ئنجا بە دوای ئەودا نیشانە (کە مۆرفیمی وشەگۆڕە) ـ واتە هەمیشە پاشگر پێش نیشانە دەکەوێ .

جـ ـ مۆرفیمی وشەدارێژ مانای دارێژە (المعنى الاشتقاقي ـ Dervational meaning) دەدات ، هەرچی مۆرفیمی وشەگۆڕە بە مانای نیسبی (المعنى النسبي ـ Relational meaning) دەگەیەنێ .

.. هتد[69]

٢ـ بایەخ بە ئێتیمۆلۆجیی وشە نادات ، کە ئەمە لایەنێکی یەکجار گرنگی هەر زمانێك و کێشەیێکی گەورەی زمانەوانی یە .. بە نموونە لە زمانی ڕووسیدا وشە نییە ئەسڵ و ڕەگەزی ئاشکرا نەکرابێ ، بۆیە لێکۆڵینەوە لەو زمانە بەپێی پەیڕەوی کردنی پێڕەوە نوێکان کارێکی ژیرانەیە ، بەڵام ، ئێمەیێکی کورد ، کە لەو مەیدانەدا هێشتا شتێکی ئەوتۆمان ساخ نەکردبێتەوە ، ئیتر چۆن بیانخەینە بەر تیشکی پێڕەوە نوێکانی زمانەوانی .

٣ـ زمانەوانێك واتا و ڕۆنانی سەدان وشەی زمانەکەی نەزانێ ، چەندین وشە بە هەڵە بەکاربێنێ و بنووسێ ؛ ڕستە بە خواروخێچی دابڕێژێ .. نەك هیچ شێواز و ڕێبازێکی لێکۆڵینەوە دایی نادا ، بەڵکو کۆمپیوتەریش فریای ناکەوێ ..

زمانەوانێك لە باسی جێناوە کەسیە جوداکانی دیالێکتی کرمانجیی ژووروودا (هوون = ئێوە) بە (هون) تۆماربکا[69] ؛ لە لێدوانی جێناوە لکاوەکانی دیالێکتی خوارووی کوردیدا ، ڕستەی وەك : (من بۆم ناردنیت)و (تۆ بۆت ناردنین) ..[70] نموونەی بێ ؛ لە چیرۆکیدا بە (دارلاستێك) هۆتر (بگری) ، یان ڕستەی ناڕوانای وەك (لە ڕۆژێکی یەکجار سارد لە زستانا) داڕێژێ .. ئەوە ئەو جۆرە دەربڕینانە ، کە کورد بەو چەشنەی د . وریا نەیانڵێ ، بێگومان کەرەستەی وا وێران ، مەنتیق دەشێوێنێ و بەرەو نشوستیی دەبا ، بۆیە هیچ ڕێباز و پێڕەوێك پێی ناکرێ ، هەروەها دیوی لێکبداتەوە ، بەڵکو تەنانەت دیوی سادکاری دەرەوەشی پێ ساخ ناکرێتەوە .. یاخود بۆ ئەم کەرەستە

---

(٦٨) بۆ پتر زانیاری ، بڕوانە : د . ئەورەحمانی حاجی مارف ، وشەڕۆنان لە زمانی کوردیدا ، بەغدا ، ١٩٧٧ ، ل ٢٢ـ٤٨ .

(٦٩) د . وریا عومەر ئەمین ، لایەنێکی جیاوازی ، « گۆڤاری کۆڕی زانیاری عیراق ـ دەستەی کورد » ، ب ١٠ ، بەغدا ، ١٩٨٣ ، ل ٢٥٤ ـ ٢٧٦ .

(٧٠) د . وریا عومەر ئەمین ، ڕێزمانی ڕاناوی لکاو ، بەغدا ، ١٩٨٦ ، ل ٢٢ .

شەق و گێرە هەزار و یەك خەت و خشتە و نەخشە و بیرکاری بۆ بەکاربهێنرێ ، ئەنجامی هەر هەڵە دەردەچێ .

ڕاست وایە . ئێمە بەر لە هەرشت کەرەستەی پەرش و بڵاوی زمانەکەمان کۆ بکەینەوە ؛ دیالێکتەکانی کوردی بزانین ؛ زمانێکی ڕەوان و بێ گەرد و بێ گرێ فێربین .. ئەوسا بڕیار بدەین بە ڕێبازی چاولێکەری ؛ یان بناخەگری ، یان .. لە زمانەکەمان بکۆڵینەوە . دیارە نەك هەر تەلاری بەرز و بڵند ، بەڵکو خانووچکەش دەبێ لە بناخەوە دەست پێ بکرێ . ئەگەر یەکێك بە خەیاڵ یەکسەر نهۆمی سەرەوە بنیات بنێ ، ئەوە بەر لە هەر کەس بەسەر خۆیدا دەڕووخێ ..

بەڵێ کار و پرۆسەی کۆمپیوتەر شتێکی یەکجار پێشکەوتوو و بەکەڵکە ، بەڵام کە زانیاریی هەڵەی بخرێتە ناو هەڵبەت ئەویش ئەنجامی باش نادات .. بۆ زمانێکی وەك ڕووسی ، کە دەمەتەقێ لەسەر هیچ نەمابێ ، تەنانەت دوو ڕای جیاواز لەسەر شوێنی دانانی کۆمایەك نەبێ ، ئەوە کەرەستەی ساغکراوەی ئامادەی بێگەرد و ڕاست و ڕەوانی ئەو زمانە بخرێتە کۆمپیوتەرەوە ، بێگومان بە ڕێگەیێکی هەرە زانستی کەرەستەکانی شی دەکاتەوە .

د . وریا بەو هەموو خەوش و ئاڵوگەشە و کردەوە ناڕەوا و نازانستیانەشییەوە ، سڵ ناکاتەوە و چەند جار بە ئەوس و لووت بەرزییەوە ، ئەوە ڕادەگەیەنێ ، کە خاوەن ئاسناوێکی ئەکادیمی وەك ئاوڕەحمان نابێ هێندە سادە و نەزان و دواکەوتوو بێ و دەبێ وەك ئەو بەپێی پێڕەوە تازەکانی زمانەوانی بکۆڵێتەوە .

گەلۆ ! لێم گەڕێن ، من هەر سادە و ڕاست و ڕەوان دەبم ؛ وشەیێك لە نەخوێندەوارێکیش وەربگرم ، بە ڕێزەوە ناوی دەبەم و با بەمە نەزان بم و با زانایانی ئاخرزەمان لەسەر ئەو کردەوە ڕاستەم هەر پلارم تێ بگرن .. بەڵێ بێ ، هەر یەکێکیش

دەست بەسەر ماڵی خەڵکیدا بگرێ ، پڕ بە دەنگ جاڕی لێ بدەم .. جا با کاکە وریاشم بە تواڵجەوە پێم بڵێ : « ئەم جۆرە ڕەخنانە باویان نەماوە » (ل ٢٣ ، س ٢) . من لە پێناوی ڕاستیدا خزمەتی خۆم دەکەم .

ئەوەتە د . وریا بۆ داپۆشینی کاری ناڕەوای یان بە قسەی بێبایەخ و بێهوودەی وەك : « ئەم جۆرە ڕەخنانە باویان نەماوە » ، یان بە وتەی قوت و زۆپی « ئیمڕۆ لە زمان کۆڵینەوە فەلسەفە و بیر و بیرمو و زانست و هونەرە .. » (ل ٢٣ ، س ٢) .

گریمان ڕەخنەکانی بەندە باویان نەماوە ، بەڵام دەبێ ئەو (فەلسەفە و بیر و بیرمو و زانست و هونەر ..)ە چی بێ ، کە د . وریا لە نووسینەکانیدا پێڕەوی کردووە .. ؟ کەسێکی بێئاگا گوێی لەم قسە قوت و زلانە بێ ، وا تێدەگا ، کە لێکۆڵینەوەی زمانی کوردی گەیاندبێتە دوند و لوتکە و ترۆپك .. ئەلحەق لە فەلسەفەی وەرگرتن و ناونەبردن ؛ کورتبینی و پەلەی بیر ؛ بیرمۆی قووڵنەبوونەوە ؛ زانستی نەشارەزایی .. دا ، دڵئاسوودە و خاترجەمە و هەر بۆیەش لە بەردەوامیدا وتوویە : « هەر کارێکی زمانەوانیی بێ ئەساسی ئەزمری دەنگی بێڕەنگە » (ل ٢٣ ، س ٢) .. ئەم وتانەشی تەواو ڕاستن و ، ئەوەتە ئەساسی ئەزمری و عەمەلی سەرپاکی نووسینەکانی کەرەستەی ئامادە و بیروبۆچوونی ئەم و ئەون و ، بۆیە دەنگی بە ڕەنگن و هەموومان بەئاسانی هەستی پێدەکەین .

- پاشکۆ -

قەرەبووی خوێندکارێک بۆ مامۆستاکەی

قەرەبووی خوێندکارێك
بۆ مامۆستاکەی

لەو سات و کاتەوەی دەستنووس وتاری « ڕەخنەی ناڕەخنە »ی بەندە کەوتووەتە دەست د . وریای برام ، چ لای خۆم و ، چ لای دۆست و ئازیزان ، بەتایبەت جەخت و تەئکید دەکاتە سەر ئەو خاڵە ، کە ئەو کەرەستە و زانیارییە لە نامەی ماجستێرەکەی مامۆستا فەتتاحی مامەوە وەرنەگرتووە ، بەڵکو کاکە فەتتاح لەوی خواستووە .

بەدوا هەموو ئەمەشدا ، بۆ بەرپەرچدانەوە و ڕێگەلێبڕینەوە و نەهێشتنی گومان و سۆ و دردۆنگی لە ئیدیعا ناڕاستە هەڵبەستراوە چاوبەستە خاپێنۆکە خەڵەتێنەکەی ، دوێنێ (۱۹۹۸/۷/۳۰) نامەیێکی ئەو خوێندکارە لەخۆبوردووبەئەمەکەی دایە دەستم .. یەکەم شت ، کە لە خوێندنەوەی نامەکەدا زەق و زۆپ هاتە بەرچاوم ، ناڕەوانی و پڕگرێیی کوردییەکەی بوو . ئەوەی من بیزانم و ئاگاداری بم ، بەگشتی بەرهەمە بڵاوکراوەکانی مامۆستا فەتتاح بە کوردییێکی پوخت و سفت نووسراون .. کەچی ئەم نامەیەی بە تەرز و شێوەو شێوازە لەنگ و چەوت و چەوێڵە کوردی نووسینەکەی مامۆستاکەی داڕێژراوە .

بنەما و ناوەرۆکی نامەکە کتومت هەر ئەو قسە و وتە و پەیڤانەن ، کە د . وریا دەیکردن .. دەڵێی مامۆستا وتوونی و خوێندکار نووسیونی :

بۆ مامۆستای گەورەم بەڕێزم دکتۆر ئەورەحمانی حاجی مارف

سڵاوێکی برایانەو دڵسۆزانەتان لێ بێت

براکەم، ئێستا لەم دواییەدا وتارێکتان بەناوی (ڕەخنەیا ناڕەخنە) وە بە دەستنووسی بڵاوکردۆتەوە کە تیایدا هێرشێکی زۆر دەکەنە سەر بەرهەمەکانی د. وریا عومەر ئەمین، بۆیە لە جیاتی ئەوە کە بەیەکجاری بەشەوە هەیە و بێ پێویستی دەزانم ئەم ڕوونکردنەوەیەتان پێ ڕابگەیەنم :

لە وتارەکەتاندا وتان لە فڵان لەم دا وە کە د. وریا هەندێ زاراوەو نموونەی وەک (لێکێ و هاودەنگ) و (ئێستم دەخوری) لە نامەکەی ماجستێری منی دەرگرتووە کە بەناوی (هاودەنگی لە زمانی کوردیدا) یە و کردوویەتی بە هی خۆی و ناوی منی لە سەرچاوەدا نەهێناوە.

براکەی خۆشەویستم : ئەوەی ڕاستی بێ ئەوەیە کە د. وریا پێشتر لە وتارێکیدا کە بەناوی (...) و ... سیماو پاساوانی گوتێزانەکەیە و لە ژمارە (١٢١) گۆڤاری ڕۆشنبیری نوێدا بڵاوکردۆتەوە، ئەم نموونەو زاراوانەی هێناوەتەوە و من لە نامەکەمدا لەو سەرچاوەوە سوودم لێ بینیوە و لە لاپەڕە (٢٤) نامەکەم ئەوم بۆ کردووە و لە لیستی سەرچاوەکانیشدا دووجار ناوی وتارەکەی براوم هێناوە. جا لێرەدا بۆ دەرخستنی ڕاستیو ڕێزگرتنی لە زانستەکە پێویستە ئەم ڕوونکردنەوەتان بۆ بنێرم و داوا بکەم بڵاوی بکەنەوە بۆ ماڵی د. وریا.

لەگەڵ ڕێزم و هیوای سەرکەوتنی بۆ هەموو دڵسۆزێکی وشەی کوردی.

براتان بەجوانی
فەتاح حاجی ئەولی
١٩٩٨/٧/٢٢

مامۆستا فەتتاح بۆ لایەنگیری لێکردن و پاساودانی کاری نابەجێی مامۆستاکەی، ڕاستی دەکاتە قوربان و بە لاگیری ناڕاستی و دەڵێ: من بۆ نامەی ماجستێری یەکەم زاراوەی «هاودەنگ»و «لێڵ»یم لە د. وریا وەرگرتووە و ئەو پێشتر لە وتاری «پێنج و سیما و یاساکانی گوێزانەوە» (ڕۆشنبیری نوێ، ژ ١٢١) دا ناوی بردوون..

١- «هاودەنگ» ج وەک زاراوە و ج وەک وشەی ئاسایی، ئەگەر بە چرای ڕۆنگەرچەکێشەوە بۆی بگەڕێین لە یەکەم دێڕەوە تا دوا دێڕ لە وتاری ناوبراوی د. وریادا نایبینینەوە.. بەڵام سەرناوی نامەی ماجستێری مامۆستا فەتتاح «هاودەنگ لە زمانی کوردیدا»، بە و لە دەیان شوێن و لاپەڕەشیدا وەک زاراوە وتراوەتەوە و بەکارهێنراوە.

٢- «لێڵ»یش نە وەک زاراوە و نە وەک وشەی ئاسایی لە وتارەکەی د. وریادا نییە.. ئەوەی هەبێ، نەک زاراوە، بەڵکو وشەی (لێڵ)ە، کە ئەویش تاکە جارێک لە ستوونی دووەمی لاپەڕە (٧٣)دا نووسراوە.. بەڵێ، دەبێ ئەوە بزانین:

أ- کورد لە دێر زەمانەوە وشەی (لێڵ) بەکاردێنێ.

ب- (لێڵ) ناوەڵناوە و (لێڵی) ناوی واتایە..

ج- (لێڵ) وشەیێکی ئاساییە و د. وریاش ئەو تاکە جارە هەر بەو شێوەیە، وەک هەر وشەیێکی دی کوردی بەکاری هێناوە.. بەڵام مامۆستا فەتتاح:

یەک- (لێڵی) وتووە، نەک (لێڵ).

دوو- (لێڵی)ی لە وشەی ئاساییەوە کردووەتە زاراوە.

جا کە ڕاستیی و دروستیی مەسەلەکە ئەمە بێ، ئیتر بۆ دەبێ مامۆستا فەتتاح لە پێناوی شاردنەوە و پەردەپۆشکردنی کاری ناڕەوای مامۆستاکەیدا، نەک هەر بەرهەمی خۆی ببەخشێ و بەختبکا، بەڵکو مەرجی ڕاستی و مەوزووعییەت و زانست و ڕێبازی زانستیشە، بکاتە بالاگەردانی و لە دەوری بگێڕێ.

وێڕای بەخشینی دوو زاراوەی (هاودەنگ)و (لێڵی) بە مامۆستا، کاکی خوێندکار نموونەی (پێمدەخورێ)یشی هەر

دەکاتە خەڵات .

مامۆستا فەتتاح لە پێناوی داکۆکی و بەرگری‌کردنی ناڕەوادا ، ناوی ئەوەی نەبردووە ، کە ڕستەی (پێم دەخورێ) لە وتاری « بنج و سیما و یاساکانی گوێزانەوە »دا ، چ لە ڕووی دارشتنەوە و ، چ لە باری دەوری ڕێزمانی و مەبەستی لێکۆڵینەوەوە ، زۆر لە مەبەست و جۆری تۆژینەوەکەی نێو نامەی ماجستێرییەکەی ئەو جیاوازە . هەرچی لە وتاری « لێڵ لە زمانی کوردیدا »یە ، کە شەش ساڵێک دواتر بڵاوی‌کردووەتەوە ، لە هەموو ڕوخ و ڕوویەکەوە لەگەڵ باس و بابەتی مامۆستا فەتتاحدا یەکدەگرنەوە و بەندە لە وتاری « ڕەخنەی ناڕەخنە »دا ئەو بانگی هەڵەی داوە .

ئەوە وەک ڕۆژی ڕوون دەرکەوت ، کە دوو زاراوەی (هاودەنگ)و (لێڵ)و ڕستەی (پێم‌دەخورێ) بە هەوڵ و کۆششی مامۆستا فەتتاح لە لێکۆڵینەوەی زمانی کوردیدا جێگیرکراون و د . وریا بەخشکەیی و بێ ناوبردن لێی‌وەرگرتوون .. جا لەبریتی ئەوەی کاکە وریا داوای عوزرخوایی‌و لێبووردن لە خوێندکارەکەی بکا ، هێناویەتی‌یە سەر ئەو باوەی دەستبەرداری ماڵ ڕەوای خۆی بێت . بە خۆتوخۆڕایی ، کوردواتەنی ، « قەزای دیزە کەوت لە کوزە » .

کاکە فەتتاح لە نامەی داکۆکی لە مامۆستاکەیدا ، ئەوەی پێوەندی بە خودی خۆیەوە هەبێ ، تەنیا باسی دوو زاراوەی « هاودەنگ »و « لێڵ »و ڕستەی « پێم دەخورێ »ی کردووە - واتە ئەوەی د . وریا لە هەموو شوێن باسی دەکا - و لە لایەنەکانی دی نووسینەکەم نەدواوە .. هیوادارم لێم زیز و زویر و دڵگیر نەبێ ، گەر هەندێ ڕووی دی ئەو باسە بخەمە بەر دیدە :

١- من لە لاپەڕە (١٠)ی دەستنووسەکەمدا پەنجەم بۆ ئەوە ڕاکێشاوە ، کە بەشی سێیەمی نامەی ماجستێرەکەی مامۆستا فەتتاح بە ناوی « هاودەنگ لە ئاستی مۆرفۆلۆجی و سینتاکسدا »وەیە : « ١- هاودەنگ لە ئاستی مۆرفۆلۆجی‌دا » (ل ٦٣ ...) ، ٢- هاودەنگ لە ئاستی سینتاکسدا » (ل ٨٠ ...) د .

وریاش لە دێڕی دووەمی وتارەکەیدا بەهەمان شێوە دواوە .. ئالخود لە بەندی دووەمی نامەکەی کاکە فەتتاحدا لە یەکەم دێڕدا نووسراوە : « کەلێ وشە و فرێزلە واتاییك زیاتر دەبەخشن .. » .. لە یەکەم دێڕی وتاری « لێڵی لە زمانی کوردیدا »شدا ، ئەو دەربڕینە بە کەمێ دەستکارییەوە وتراوەتەوە .. هتد . ئایا مامۆستا فەتتاح ئەم ماف و هەقەشی هەر لە دەوری مامۆستاکەی دەگێڕێ .. ؟ گوایا نازانێ ، ئەو جۆرە هەڵسوکەوتەی مامۆستاکەی و خۆی چ لە زانست و چ لە هەر کارێکی ڕۆژانەی دیدا بێ ، بە چی ناودەبرێ ؟ ..

٢ـ خوانەکردە ، بێتو ئەو هەموو بەراوردەشم بوختان و تۆمەت بێ ، خۆ ئەوە هەر دەمێنێتەوە ، کە نووسەری وتاری « لێڵی لە زمانی کوردیدا » دەبوو وەك سەرچاوەیێك ناوی نامەی ماجستێرەکەی مامۆستا فەتتاحی ماهە بەرێ .. بەرهەمەکەی مامۆستا فەتتاح ، کە شەش ساڵێك بەر لە وتارەکەی د . وریا چاپکرابێ و لە ڕووی چۆنێتی و چەندێتیشەوە چەندین جار بەسەر وتاری « لێڵی لە زمانی کوردیدا »دا بشکێتەوە ، بێگومان مەبەستی ناونەهێنانی ڕوون و ئاشکرایە .. ئەدی کاکی مافخوراو بۆ وا زوو قسەکانی سێ مانگێك لەمەوبەری خۆی لەبیرچووەتەوە ، کە پێی وتم : « .. مەسەلەکان هەر چۆنێك بن ، ئەوە هەر دەمێنێ ، کە دوکتۆر وریا زۆری لە من وەرگرتووە و ناویشی نەبردووم .. » . ببوورن ! من نازانم بە کوردی بەمە چی دەوترێ ؟

لە نامەکەی کاکە فەتتاحدا دوو باسی دی جێی سەرنج و تێڕامانن . نووسیویە :

١ـ « هێرشێکی زۆر ئەکەنە سەر بەرهەمەکانی د . وریا

٢ـ « لە پێناوی دەرخستنی راستی و ڕێزگرتن لە زانست و مەوزوعیەت ئەم ڕوونکردنەوەتان بۆ ئەنێرم .. » .

وا پێدەچێ مامۆستا فەتتاح جیاوازیی نێوان (ڕەخنە)و (هێرش) نەزانێ و سەرەڕای ئەوەش لەو سەرەتایە بێئاگابێ ، کە هەو زانستێك لەسەر بناخەی زانینی مەردووم و بنچینەی

ڕەخنە و تێگەیشتنی هەموو ئەوەی لە زوودا کراون ، دابڕێژرێ پێشڕەوەکەوێ و گەشەدەکا .. ئەرێ کە بەندە شێوازی نەرم ؛ کەموکورتی و ناتەواوی ؛ هەڵە و خەوش : لەملاو ئەولا زانیاری وەرگرتن و کردنە موڵکی خۆ ؛ بە چاوی سووک ڕوانینە کاری پێشڕەوان .. وەچەندین نموونەی دی دزێوی نووسینەکانی ئەو برا خۆشەویستەی خۆی نیشان دابێ ، ئەوە ئەو ڕەخنە زانستییەیە ، کە مایەی پێشخستن و گەشەپێکردنی زمانەکەمانە و هەڵوێستی بوێرێکە ڕاستی و زانستی نەکردبێتە بالاکەردانی برادەرەکەی .

بەداخەوە ، ڕاستی و ڕێزگرتن لە زانست و مەوزوعیەت ، لە نامەکەی کاکە فەتتاحدا نە دەنگی هەیە و نە ڕەنگ .. ئەوێک بۆ خاتری خاتران هەموو ڕاستییەکی ئاوەژوو وتەفرەوتوونا کردبێ ، دەبێ نرخ وبەهای ئەو قسانەی چی بێ ، هەرچی خەوش و غەلەوغەشی مامۆستاکەیەتی بە ڕاست دانابێ و سەرباری ئەوەش هیچ شتێکی باش و بەکەڵکی لە نووسینەکەی مندا بەدی نەکردبێ ، ئەوە دیارە نە کەمۆکەیێک ئینساف و نە بچێک ویژدان لەو نامەیەدا تۆزیان نابێ .

لە کۆتاییدا هەر هێندە دەڵێم ، کێ بەوە ڕازی و قایل دەبێ ، کێ بە باش و ڕاستی دەزانێ ، مامۆستا فەتتاح ناوی وتارێکی سالیکەی د . وریا بێنێ ، کە لە هەمان ساڵی نووسینی نامەی ماجستێرییەکەیدا بڵاوکراوەتەوە ، کەچی د . وریا پاش شەش ساڵێک لە وتاری « لێل لە زمانی کوردی »دا ناوی ئەو کارە زانستییە تێروتەسەلەی خوێندکارەکەی نەهێنێ .. شوکرانە بژێری دەوێ ، کە نووسەری ئەو نامە شیرینە ، لەمە ئەدواوە ، دەنا لێرەشدا خۆی بە خەتابار دادەنا و د . وریاش بە ڕاست و زانست پەروەر .

کەلۆ ! تا کەی تەرازوو و کێشی خوار و لاسەنگ .

ئەوڕەحمانی حاجی مارف

١٩٩٨/٧/٣١

نرخی (٨) دیناره

ژمارەی سپاردنی (٩٣)ی ساڵی ١٩٩٨ی
وەزارەتی ڕۆشنبیری پێ دراوە